चांदोबा

जुलै १९८०

प्रश्नोत्तर

गे. हरिशंकर, रायगड

प्र. : पृथ्वी व पृथ्वीवरील प्रत्येक वस्तूवर गुरुत्वाकर्षणशक्ती आहे. म्हणून सर्व वस्तू पृथ्वीला चिकटून असतात. अशाच तऱ्हेने सूर्याच्या गुरुत्वाकर्षणाने सूर्यमंडळातील ग्रह सूर्याला चिकटून कां रहात नाहीत?

उ. : या बाबतीत 'गति'चा नियमही लक्षात घ्यावा लागतो. राकेटच्या सहाय्याने अमित गति प्राप्त झालेल्या कृत्रिम उपग्रहाला पृथ्वीची गुरुत्वाकर्षण शक्ती पृथ्वीच्या चारीबाजूला फिरव शकते, परंतु पृथ्वीकडे आकृष्ट करू शकत नाही. चंद्राला जी स्वतःची 'गति' असते त्यामुळेच तो पृथ्वीवर पडत नाही व तो काही अंतरावर पृथ्वीच्या सभोवती फिरतो. हेच पहा, फुटबॉलला लाथ मारल्यावर तो पृथ्वीच्या गुरुत्वाकर्षणाविरुद्ध वर आकाशात जाऊन त्याची 'गति' कमी होईपर्यंत पृथ्वीकडे खाली येत नाही. तद्वतच ग्रह आपल्या 'गति'मुळे सूर्यावर आदळत नाहीत व सूर्याच्या सभोवती निश्चित परिधीत फिरत राहतात.

लक्ष्मणराव, बेळगाव

प्र. : पाण्याला काही रंग नसतो. परंतु पाण्यावर जेव्हां प्रकाशाचा झोत पडतो तेव्हां त्याचे परावर्तन किंवा शोषण व्हायला हवे. म्हणजे ते पांढरे, काळे किंवा इतर एखाद्या रंगाचे दिसायला हवे. परंतु तसे होत नाही, कारण काय?

उ. : सर्व रंग असलेल्या सूर्यप्रकाशाला शोषण करण्याची शक्ति असलेल्या वस्तू काळ्या दिसतात व प्रकाशाला परावर्तन करू शकणाऱ्या वस्तू पांढऱ्या दिसतात. सूर्यप्रकाशातील काही रंगांना मात्र शोषण करू शकलेल्या वस्तू शोषण केलेल्या रंगाच्या दिसतात. (उदा. पाने हिरव्या रंगाची; फुले निरनिराळ्या रंगाची दिसतात) पाणी कोणताही रंग शोषण करू शकत नाही. म्हणून पाण्यातून प्रकाण प्रसरण होते वेळी सर्व रंग दिसतात. प्रकाशाला परावर्तन करण्याची शक्ती पाण्यात थोडी फार असते. रात्रीच्या समयी कालव्यांत सर्व प्रकारचे रंग प्रतिबिंबित होताना आपल्याला दिसतात. पाण्याला स्वतःचा रंग नसण्याचे हेच कारण आहे.

अघटित अनपेक्षित

[८३]

मगध देशाच्या चंपकवती नामक एका जंगलात एक कावळा व एक हरण रहात असे. त्यांची परस्परांशी दाट मैत्री होती. हरण खूप हृष्टपुस्ट होते. त्याला पाहून एक कोल्हा विचार करू लागला– "या हरणाचे मांस खूप स्वादिष्ट असणार, परंतु ते मिळणार कसे? एकच उपाय आहे. आपल्यावर ह्याच्या मनांत विश्वास उत्पन्न झाला पाहिजे." असा विचार करून तो कोल्हा हरणाजवळ येऊन म्हणाला– "मित्रा, कसं काय बरं आहे ना?"

हरणाने विचारले–"तू कोण रे, बाबा?"

"मी एक कोल्हा आहे. माझे नाव क्षुद्रबुद्धी. माझे जवळचे सर्व नातेवाईक व मित्र सर्वांपासून मी दुर्दैवाने पारखा झालो आणि एकटा पडल्याने कसे तरी आयुष्य कंठीत आहे. आता आपण मित्र झालो. मी तुझ्याच जवळ रहावे म्हणतो यापुढे." कोल्हा म्हणाला. हरणाने ते मान्य केले.

संध्याकाळपर्यंत दोघे जंगलात फिरत राहिले आणि काळोख पडू लागल्यावर हरणाच्या घरी आले. सुबुद्धी नावाचा कावळा हरणाचा मित्र होता व चांफ्याच्या झाडावर बसलेला होता. त्याने हरणाला एका कोल्ह्याला घेऊन येत असलेला पाहून विचारले–"मित्रा, हा कोण रे?"

"हा क्षुद्रबुद्धी नावाचा कोल्हा आहे. आपल्याशी मैत्री व्हावी म्हणून आला आहे." हरण म्हणाले.

तेव्हां कावळा म्हणाला–"मित्रा, अनोळखी व्यक्तीशी एकदम इतकी मैत्री करणे बरोबर नाही. कोणाचे ही कुळगोत्र व स्वभाव कळल्याशिवाय त्याला आश्रय देणे धोक्याचे असते. एका मांजराला बरो-

वर न ओळखल्यामुळे जरद्गव नावाचे गिधाड आपला प्राणच गमावून बसले."

"ते कसे काय?" हरणाने विचारल्यावर कावळा गोष्ट सांगू लागला.

जरद्गव व दीर्घकर्ण

गंगेच्या काठी गृध्रकूट नावाचा एक पर्वत होता. त्या पर्वतावरच्या एका मोठ्या झाडाच्या ढोलीत एक गिधाड रहात असे. दुर्दैवाने त्याचे डोळे व नखे कुचकामाची झाली. त्या झाडावर राहणारे इतर पक्षी त्या गिधाडाला आपल्या आहाराचा काही अंश त्या गिधाडाला खायला देत. त्याबद्दल गिधाड त्या पक्षांच्या पिलांचे रक्षण करी.

एकदा सर्व पक्षी चाऱ्याच्या शोधार्थ बाहेर गेले असतां त्यांच्या पिलांना खाण्याच्या हेतूने दीर्घकर्ण नांवाचे एक मांजर आले. त्याला पाहून पक्ष्यांची पिले ओरडू लागली. त्याच वेळी गिधाडाला पाहून दीर्घकर्ण विचार करू लागला– "आतां आपल्यालाच मोक्ष मिळणार! तरी डोक्यावर आकाश कोसळलेच आहे तर त्यातून ही काही मार्ग निघतो का, पाहिले पाहिजे, गिधाडाने आपल्याला पाहिलेच आहे. आतां पळणेसुद्धा शक्य नाही. पहिल्याने त्याचा विश्वास संपादन केला पाहिजे व नंतर जवळजायचे."

त्यानंतर दीर्घकर्ण गिधाडाजवळ जाऊन म्हणाले–"नमस्कार आजोबा!"

"कोण रे तू?" गिधाडाने विचारले.

"मी दीर्घकर्ण, मांजर!" मांजर म्हणाले.

"चालता हो, नाहीतर तुझी नरडीच धरीन." गिधाड म्हणाले.

"तुम्ही मी म्हणतो ते ऐकून तर घ्याल? त्यानंतर माझा जीव घ्या किंवा आणखी काही करा. मी एका विशिष्ट जातीचा किंवा कुळात जन्मलेला आहे एवढ्यावरच माझा आदर न करणे किंवा माझा जीव घ्यायला तयार होणे योग्य होईल का? सामान्यपणे कोणाचेही आचरण व स्वभाव कळल्यावरच त्याचा आदर केला जातो किंवा त्याला दूर ढकलले जाते." मांजर नम्रपणे म्हणाले.

"तू येथे येण्याचे कारण?" गिधाडाने विचारले.

"मी या परमपावन गंगातीरी राहते. दररोज गंगास्नान करून ब्रह्मचर्यव्रताचे पालन करीत चांद्रायण व्रत करीत आहे. मी काही पक्ष्यांच्या तोंडी ऐकले आहे की आपण स्मृतिग्रंथांचा खोल अभ्यास केला आहे. म्हणून आपल्यासारख्या वयोवृद्ध व ज्ञानवृद्धांजवळ राहून धर्मांची मूळतत्वे शिकून घ्यावी या हेतूने आलो आहे. परंतु एका अतिथिरूपे आलेल्या माझ्यासारख्याला पाहून आपण माझ्या नरडीवरच हात ठेवायची धमकी दिलीत तेव्हां मला वाटले की कदाचित् धर्माचे अध्ययन आपले पूर्ण झालेले नाही. कारण धर्मशास्त्राप्रमाणे अतिथि अभ्यागत शत्रू असला तरी त्याचे योग्य आतिथ्य करावे. ज्या झाडाला लोक दगड मारतात त्यांना सुद्धा ते झाड आपली सांवली प्रेमाने देते. या उलट माघारी परतवलेला अतिथि आपल्याबरोबर माघारी परतवणाऱ्या यजमानाचे पुण्यसुद्धा घेऊन जातो. कारण अतिथि हा सर्व देवांचा प्रतिनिधी असतो." मांजर म्हणाले.

गिधाड त्याला उत्तर देत म्हणाले– "मांजरे पंखसुद्धा न फुटलेल्या पक्ष्यांच्या पिलांना आवडीने खातात. येथे तशीच पक्ष्यांची पिले आहेत. म्हणून मी तसे उत्तर दिले."

मांजर जमिनीला टेकलेले आपले हात कानाला लावून म्हणाले–"मी स्मृतिग्रंथांचे अध्ययन केले आहे. मनोविकारांना वश करून घेतले आहे. चांद्रायण व्रत करीत आहे. मला हेदेखील माहीत आहे की धर्मशास्त्रांत अनेक विषयांबाबत परस्पर मतभेद असला तरी एका बाबतीत तरी सर्व एक मताचे आहेत की अहिंसा हा परमधर्म होय! याचे आणखी काही कारण नाही; परक्याची कोणत्याही प्रकारे हानि न करतां कोणी आपली हानि केली तर जो क्षमा करतो तो सरळ स्वर्गलोकी जातो. मरणानंतर आपण संपादन केलेले पुण्यच आपल्याबरोबर येते. खादाड व्यक्तीला जिव्हेचा स्वाद तेवढ्या वेळेपुरता मिळतो, परंतु ज्या प्राण्याला तो खातो तो तर जिवानिशीच जातो. जेव्हां मरण समोर येऊन उभे राहते, तेव्हां माणसाला जे दुःख होते ते वर्णनातीत आहे. रानात आपोआप उगवलेला पालापाचोळा खाऊनही पोटाची खळगी भरता येते त्या पोटासाठी दुसऱ्याचा जीव घेऊन पापाची गठडी वर घेऊन जाणे कोणाला आवडेल?"

गिधाडाला मांजराचे हे पांडित्यपूर्ण भाषण ऐकून भुरळ पडली. इतर पक्ष्यांना कळविल्याशिवायच त्याने मांजराला आपल्या ढोलीत आश्रय दिला.

गिधाडाला गोडगोड बोलून फसविल्या-नंतर ढोलीत शिरलेले मांजर दररोज पक्ष्याचे एकेक पिल्लू चोरून नेऊन आपल्या ढोलीत बसून खाऊ लागले.

असेच काही दिवस आणखी लोटले. पिलं ताहीशी झाल्यामुळे पक्ष्यांनी घाबरून जाऊन आपली एक सभा बोलाविली. मांजराला जेव्हां पक्ष्यांची ती हालचाल कळली तेव्हां ते त्या ढोलीतून पळून गेले.

पक्ष्यांनी जवळपासच्या सर्व प्रदेशात मांजराचा शोध काढला. शेवटी ढोलीतच पुष्कळशी हाडे पिसे पडलेली पाहून व गिधाडानेच पिलांना खाल्ले असावे असा गैरसमज करून घेऊन त्यांनी आपल्या चोचींनी गिधाडाला टोचून ठार केले.

फार पूर्वीची गोष्ट आहे, कुंडलिनी द्वीपावरच्या गादीवर चित्रसेन नावाचा राजा राज्य करीत होता. तो गादीवर आला त्यानंतर दोन वर्षांच्या आत त्याने प्रजेच्या हिताची अनेक कामे केली. प्रजा सर्वदा सुखी रहावी व त्याचे राज्य रामराज्यासारखे असावे अशी त्याच्या मनात एक महत्वाकांक्षा होती. म्हणून त्याने प्रजेवर जे निरनिराळे कर होते त्यांतले अर्धे अधिक बंद तरी केले आणि उरले ते अर्धे केले, म्हणजे प्रजेला कराचा भार वाटणार नाही असे त्याला वाटल.

राजाची ही धर्मशील वृत्ती पाहून प्रजेला फार समाधान वाटे. करभार उतरल्यामळे प्रजेला फार आनंद झाला. राज्यात सर्वत्र कानाकोपऱ्यातही चित्रसेन राजाची गुणगाथाच प्रजेच्या तोंडी ऐकायला मिळे.

हे सर्व ठीकच होते. प्रजेच्या हिताची काळजी करणाऱ्या राजाची कीर्ती दिग्-दिगंत पसरली ही आनंदाची गोष्टच म्हणायला हवी. परंतु एकीकडे कीर्ती गाजत होती तर दुसरीकडे राज्याचा खजिना रिकामा होऊ लागला होता. दानधर्मवृत्तीच चालू ठेवली तर किती काळ खजिन्यात धन राहणार? खजिना रिकामा होऊ लागल्यामुळे सर्व राज्य-व्यवस्थाच डळमळली.

चित्रसेन राजाचा प्रधान सूक्ष्मबुद्धीचा कर्तबगार कारभारी होता. तो राजाची ही

दानधर्मवृत्ती सूक्ष्मपणे पहातच होता. म्हणून भविष्यकाळात जो परिणाम होणार त्याची त्याला चिंता वाटू लागली. म्हणून जेव्हां जेव्हां त्याला संधी मिळे तेव्हां तेव्हां तो राजाला. राज्याची बिघडत चाललेली स्थिती समजावून सांगे.

परंतु राजा म्हणे, "मी गादीवर असे पर्यंत प्रजेच्या हिताची कामेच करण्याचा माझा विचार आहे." एकूण प्रधानाला किती काळजी वाटत असली तरी राजाच्या मनावर त्याचा काही एक परिणाम होत नव्हता.

खजिना रिकामा होत आला होता. आतां गप्प राहिल्यास राज्यावर संकट येईल असा विचार करून प्रधान योग्य वेळ पाहून राजाला भेटला व म्हणाला– "महाराज, आपल्या कारकीर्दीत प्रजा सुखीच आहे. परंतु आपला खजिना रिकामा होऊ लागला आहे. पैसा नसेल तर कोणतेच काम होणे शक्य नाही. आपणच विचार करून पहावा. मी म्हटलेले आपणांस पटत नाही. मग मी हे मंत्रिपद कसे संभाळावयाचे? माझे मलाच कळत नाही. म्हणून आपण मला या जबाबदारीतून मुक्त करावे, अशी महाराजांजवळ नम्र विनंती करीत आहे."

"स्थिती इतकी बिघडली आहे का?" राजाने विचारले.

"काय म्हणून निवेदन करू, महाराज? एकीकडे सरकारी नोकरांना तर दुसरीकडे शिपायांना महिन्याचा पगार द्यावयाचा आहे. फक्त एक आठवडा उरला आहे. खजिन्यात जेवढी रक्कम आहे ती माळ्यांची मजुरी द्यायला तरी पुरेल की नाही, शंका आहे." प्रधान म्हणाला.

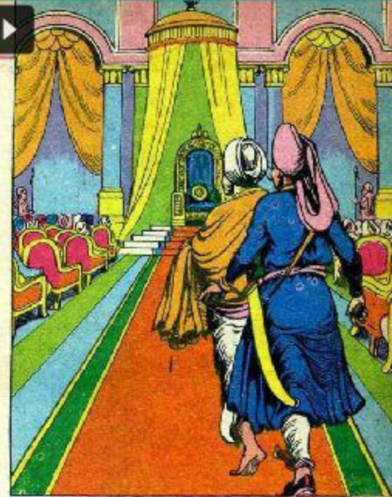
चित्रसेन राजा काही वेळ विचार करून म्हणाला– "ठीक, तर मग उद्यांच दरबार बोलवा, प्रधान! सरकारी नोकरांबरोबर राज्यातले प्रमुख नागरिक दरबारात हजर राहतील-याची व्यवस्था करा."

प्रधान म्हणाला– "जी आज्ञा महाराज!" असे म्हणत बाहेर आला, परंतु महाराजांनी दरबार कशासाठी बोलवायला सांगितला ते त्याला कळले नाही.

राज्यात सर्वत्र दवंडी पिटविण्यात आली. ती ज्या नागरिकांनी ऐकली त्यांना दरबार कशासाठी बोलाविला आहे, कळेना म्हणून जो तो आपल्या बुद्धीला वाटले तसा विचार करू लागला. राजा कृपाळु व दयाळू आहे, हे सर्वांनाच माहीत होते. "महाराज बहुतेक सर्व कर काढून टाकायच्या विचारात असावेत!" अशी बातमी पसरली.

दुसऱ्या दिवशी दरबार भरला. राजाचे सल्लागार मोठमोठे अधिकारी व राज्यातले प्रमुख नागरिक दरबारात हजर होते. चित्रसेन राजा सिंहासनावर येऊन बसला. राजाज्ञा होताच प्रधान दरबारात उभे राहून बोलू लागले.

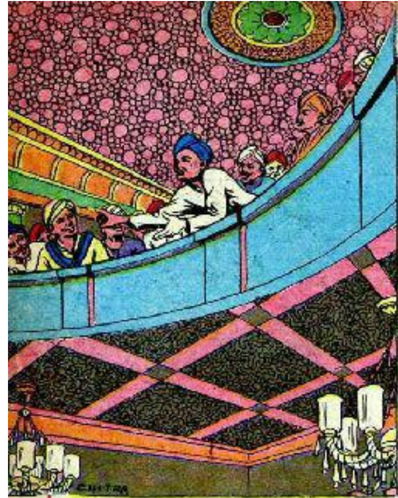
"फार पूर्वी पासून आपल्या राज्यात जो कर प्रजेकडून वसूल करण्यात येत होता तो नावापुरता होता. अशा परिस्थितीत करुणासिंधु अशा आपल्या महाराजांच्या कारकीर्दीत सर्व कर अर्ध्याहूनही कमी करण्यात आले आहेत. ही गोष्ट आपणा सर्वांना माहीतच आहे. हा नाममात्र कर लावून राज्याचा रथ कसा

चालू ठेवायचा ही मोठी समस्या आज आपल्या समोर उभी आहे." असे म्हणत प्रधान श्वास घेण्यासाठी थोडे थांबले.

इतक्यात एकाने दरबारात उभा राहून विचारले–"प्रजेवर कर लावले नाहीत तर राज्याचा कारभार चालणेच शक्य नाही का?"

तो प्रश्न ऐकून सभेत जे कोणी हजर होते, सर्व आश्चर्य चकित झाले. प्रधान तर थक्कच झाले. त्यांचा स्वतःच्या कानावरच विश्वास बसेना. त्यांनी फक्त एकदांच रागानें प्रश्न विचारणाऱ्याकडे पाहिले व म्हणाले–"तर मग तुम्हीच विचार करून पहा! आपल्या राज्याची

लोकसंख्या किती आहे? एवढ्या मोठ्या प्रजेला चैनीत व सुखात दिवस काढावयाचे झाले तर त्यांना कोणकोणत्या सुखसोयींची व्यवस्था करावी लागेल? शरीर स्वास्थ्य उत्तम रहायला औषधपाण्याची व्यवस्था करायला नको का? मुलांच्या शिक्षणाची व्यवस्था करायला नको का? शिवाय परमुलुखाची राज्यावर केव्हां स्वारी होईल, हे सांगतां येणे शक्य आहे का? शत्रूचे पारिपत्य करायला सैन्य नको का? कर लावले नाहीत तर ही सर्व कामे कशी पार पडणार? म्हणून प्रत्येक नागरिकाने हे समजून घ्यायला हवे की कर लावण्याची गरज कां पडते? कर हा कशा स्वरूपाचा असतो?" प्रधान बोलत होते, त्यावेळी राजा त्यांच्याकडे पहात होता. त्याच्या चेहऱ्यावरून त्याला काही म्हणावयाचे होते हे स्पष्ट कळत होते. म्हणून प्रधान गप्प राहिले.

तेव्हां राजा म्हणाला–"प्रधान म्हणाले ते योग्यच आहे. परंतु प्रश्न असा आहे की जे कर कमी करण्यात आले आहेत ते पुन्हा पूर्वी इतके वाढविले तर पूर्वीच्या पद्धतीने वसूल करतां येतील का?"

दरबारी परस्परांशी बोलू लागले. इतक्यात एकाने उभे राहून निर्भयपणे सुचविले–"महाराज जे कर कमी करण्यात आले आहेत ते पुन्हां पूर्वी इतके वाढविण्यापूर्वी गंभीरपणे विचार केला पाहिजे. आपल्या राज्यातच नव्हे तर इतर राज्यांतही महाराजांची कीर्ती पसरली आहे, ही गोष्ट विसरून चालणार नाही. कर वाढविले तर महाराजांची कीर्ती कापरासारखी उडून जाईल. राजाने दिलेले वचन मोडणे ही सामान्य गोष्ट नव्हे!"

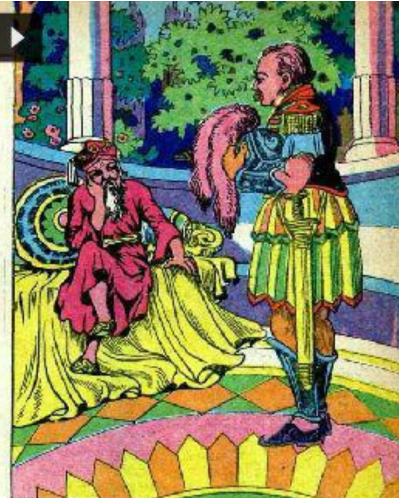
राजाला ही सूचना त्याची कानउघाडणी करण्यासाठी केलेली वाटली. कारण तो गादीवर बसला तेव्हांपासून त्याची कीर्ती वाढतच गेली होती. ती एकदम नाहीशी होण्याची शक्यता होती. म्हणून खजिना भरण्यासाठी दुसरा काहीतरी मार्ग काढला पाहिजे. कर वाढवून चालणार नाही अपकीर्तीच वाढेल!

राजा पुन्हा म्हणाला–"मी जमीन महसूल व इतर कर यांच्या संबंधी जो निर्णय केला त्यात काही बदल करण्याची माझी इच्छा नाही. नवीन कर लावण्याचा प्रश्नच नाही. हा आपला निर्णय निश्चित आहे. प्रधानांनी सर्व परिस्थिती समजावून सांगितली आहेच. तेव्हां तुम्हीच सर्वांनी विचार करून काय उपाय करावा, सुचवावे."

दरबारात सर्वत्र शांतता पसरली. सर्व परस्परांकडे पाहू लागले. परंतु काय करावे, कोणाला काही सुचेना. एकदोन मिनिटांनी सेनापती समरसेन उभा राहून म्हणाला–"खजिना भरून काढणे हा काही मोठा प्रश्न नाही. मी तो उपाय सुचवितो. परंतु तो उघड सांगतां येणार नाही. एकांतात निवेदन करू शकेन."

सर्व दरबाऱ्यांनी स्वीकृतिसूचक टाळ्या वाजविल्या. त्यानंतर असे ठरले की सेनापतीने त्या दिवशी रात्री दहा वाजतां राजोद्यानात महाराजांना एकांतात भेटावे आणि उपाय सुचवावे.

ठरल्याप्रमाणे सेनापती समरसेन राजोद्यानात रात्री दहा वाजतां महाराजांना भेटला व निवेदन केले–"महाराज, आपला

खजिना भरायला फार विचार करण्याची गरज नाही. आतांच्या परिस्थितीत प्रजेकडून एक पैसादेखील वसूल करणे शक्य नाही. आपल्या समोर हाच प्रश्न आहे ना, की धन कसे जमवावे? जनतेला सुखी ठेवून महाराजांचे राज्य रामराज्य म्हणून अक्षुण्ण कसे राहील? यासाठी मला एक उपाय योग्य वाटतो आहे. आपण परमुलुखावर स्वारी करून त्यांचे राज्य लुटावे, आपल्या समोरची समस्या सुटेल. हा देखील राजधर्मच आहे! याच साठी तर महाराजांनी माझी नेमणूक केली आहे व एवढे मोठे सैन्य उभे केले आहे!'

सेनापती म्हणाला ते ऐकून राजा काही वेळ विचारात पडला. नंतर म्हणाला–"तुम्ही म्हणता ते ठीकच आहे. परंतु त्यांत ज्या अडचणी आहेत त्यांचा तुम्ही विचार केलेला दिसत नाही. मुख्य म्हणजे आपले राज्य हे एक बेट आहे. त्याच्या चारी बाजूला समुद्र आहे. समुद्रापलीकडील राज्यांवर स्वाऱ्या करण्यासाठी युद्धनौका किती लागतील व सैन्य किती मोठे लागेल, हा विचार नको का करायला? तुम्ही या गोष्टीचा विचार केलेला दिसत नाही?"

"महाराज, आपण युद्धनौका व सैन्य या सर्वांची जबाबदारी माझ्यावर सोडावी." सेनापती म्हणाला.

"ठीक, तर ही सर्व जबाबदारी तुमची. आपले सैन्य वाढवायचे झाले तर नव्या तरुण युवकांना सैन्यात भर्ती करावे लागेल. त्यासाठी राजाज्ञेची गरज आहे. तरमग ही घ्या राजमुद्रा आणि तिचा योग्य तो उपयोग करा." असे सांगून राजाने आपल्या बोटातील अंगठी काढून सेनापतीच्या हातात दिली.

सेनापती राजाचा निरोप घेऊन निघून गेला. त्याने सर्व सरदारांना बोलावून परिस्थिती समजावून सांगितली व म्हणाला–"सर्व ठीक आहे, परंतु एक शंका राहून जाते."

सरदारांनी विचारले–"ती कोणती?"

सेनापती म्हणाला–"आपण सैन्य घेऊन जवळपासच्या बेटांवर स्वारी करणार ती त्या बेटांवरचे खजिने लुटायला. परंतु ती बेटे काबीज करून त्या बेटांवर राज्य करण्याचा आपला हेतू नाही. या कामासाठी आपल्या जवळ जेवढे सैन्य आहे ते पुरेसे आहे. आणखी एक गोष्ट–आपण ससैन्य हे बेट सोडून जाऊ तेव्हां संधीची वाट पहात बसलेले राजद्रोही प्रजेला चिथवून बंड करतील. तेव्हां आपले महाराज व राज-परिवार यांचे रक्षण कोण करणार?"

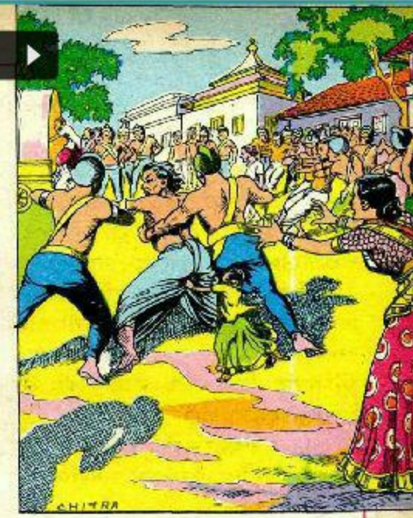
"होय, हा प्रश्न खरोखरच विचार करण्यासारखाच आहे. सैन्याशिवाय राजाची शक्ती कुचकामाची असते." सरदारांनी "हो ला हो" म्हटले.

सेनापती समरसेन पुढे काही बोलणार, इतक्यात एक वृद्ध सरदार उच्च स्वरात म्हणाला–"सेनापती! कुंडलिनी देवीच्या कृपेने मला एक युक्ती सुचली आहे!"

तेव्हां सर्व त्याच्याकडे उत्सुकतेने पाहू लागले. तो वृद्ध सरदार म्हणाला–"हे पहा, कोणत्याही देशात बंडाचे निशाण उभे करावयाचे झाले तर त्यासाठी तरुण पिढीलाच पुढे पाऊल टाकावे लागते. म्हणून मला वाटते की तरुण पिढीला प्रोत्साहन देऊन सैन्यात भर्ती करावे. हाच सर्वात उत्तम उपाय आहे."

तो उपाय सेनापतीसह इतर सर्व सर-दारांना रुचला. लगेच सर्वांनी परस्परांचा सल्ला घेऊन हुकूम काढला की राज्यात पंधरा ते चाळीस वर्षांच्या दरम्यान जी तरुण मंडळी आहेत त्यांनी सैन्यात भर्ती व्हावे. त्यासाठी राजाज्ञा तयार करून त्याच्यावर राजमुद्रेचा ठसा उमटवण्यात आला.

दुसऱ्या दिवसापासून राजाचे आज्ञापत्र घेऊन सैनिक राज्यभर पसरले. आणि तरुण मंडळींना सैन्यात भर्ती करू लागले. परंतु काही जणांनी सैन्यात भर्ती व्हायला नकार दिला व विनंती केली–"महाराजांनी पाहिजे तर चालू कर वाढवावे किंवा

नवीन कर बसवावे. आम्ही आनंदाने देऊ. परंतु इतर देशांवर स्वारी करण्यासाठी आम्हांला बळजबरीने सैन्यात भर्ती करून घेऊ नये. आम्हांला आमच्या आईवडिलां-पासून व बायकामुलांपासून दूर ओढून घेऊन जाऊ नये."

परंतु आज्ञापत्र घेऊन गेलेल्या सैनिकांनी सैन्यात भर्ती होण्याची इच्छा असलेल्या तरुणांना भर्ती करायला सुरवात केली आणि ज्यांनी नकार केला त्यांना कैद करून राजधानीत घेऊन आले.

बळजबरीने सैन्यात भर्ती व्हायला जे लोक तयार नव्हते ते सैनिकांची नजर चुकवून पळून गेले आणि राजाकडे आपल

गाऱ्हाणे घेऊन गेले. राजाने त्यांचे गाऱ्हाणे ऐकून घेऊन त्यांना समजावून सांगितले. म्हणाला–"तुमच्या पैकी काही जणांनी मी कर कमी केले म्हणून माझी कीर्ती गाऊन काव्ये सुद्धां लिहिली आहेत ना? तेव्हां मी पुन्हा कर वाढविले किंवा नवे कर बसविले तर तुम्हांला माझ्या अपकीर्तीची गीते लिहायला संधी देणारा राजा सिद्ध होईन. म्हणून आतां यापुढे मी काही हस्तक्षेप करायला तयार नाही. आम्ही जो निर्णय दिला तोच बदलण्याची रीत आमच्या कुळात नाही."

त्यानंतर लवकरच सैन्याची भर्ती संपली. एक शुभमुहूर्तावर कुंडलिनी राज्याचे सैन्य युद्धनौकांत चढले.

चित्रसेन राजाने आज्ञा काढली–"आतां सैन्याने प्रस्थान करावे." त्याच वेळी आकाशात दक्षिणेकडून अत्यंत वेगाने एक धूमकेतू उगवला. तो पाहून सर्व थरथर कापू लागले. "हा धूमकेतू अशुभ आहे. जे काही करावयाचे असेल ते विचार करून करा!"

राजाच्या बाजूलाच दरबारी ज्योतिषी उभे होते. ते म्हणाले–"हा धूमकेतू संकटाची पूर्वसूचना देत आहे. युद्धनौका थांबवा. आपण दुसरा शुभमुहूर्त ठरवू."

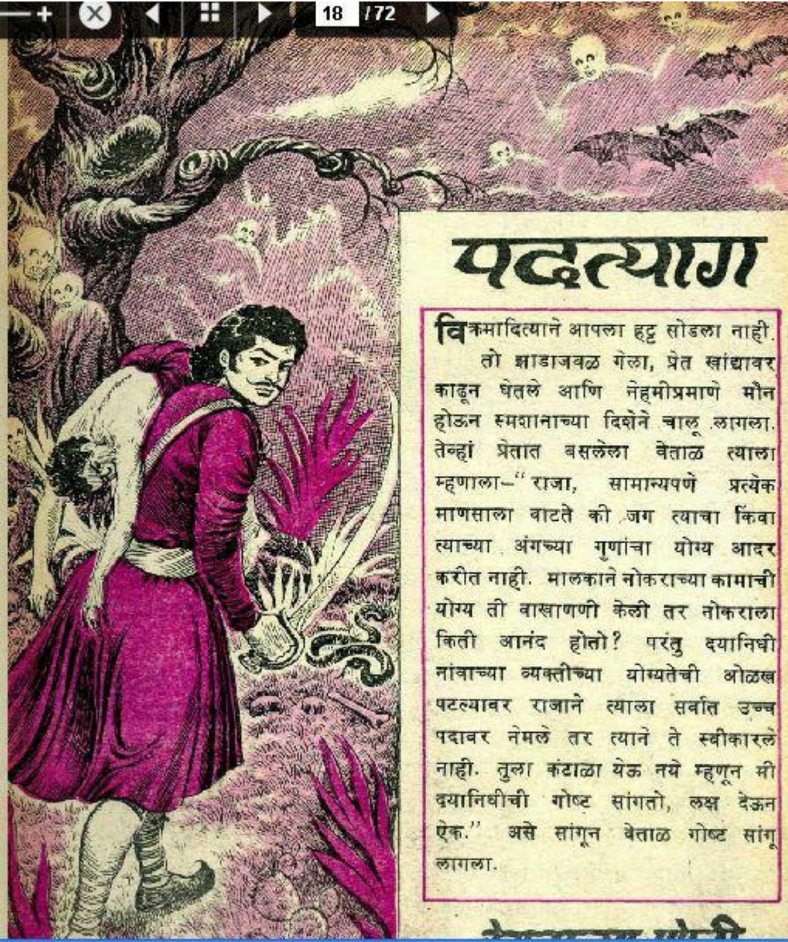
ते ऐकून सेनापती समरसेनला भयंकर राग आला. तो म्हणाला–"असल्या अंधविश्वासासमोर मान वांकवून आमच्या पराक्रमी सैन्याचा अपमान करू नका. धूमकेतू त्यांच्या वाटेवर कसा काय आडवा येणार? किंवा त्यांचे कसे काय नुकसान करणार?"

दरबारी ज्योतिष्याने अनेक प्रकारे आपली बाजू समजावून सांगितली, परंतु सेनापतीने त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले. राजाने सुद्धां सेनापतीच्या म्हणण्याला दुजोरा दिला. नाइलाज होऊन ज्योतिषी बाजूला झाला.

सेनापती समरसेनची आज्ञा होताच युद्धनौकांचे नांगर उचलण्यात आले आणि शिडे उभारण्यात आली. नौका धूमकेतू उगवला होता त्या दक्षिण दिशेनेच जणुकाही धूमकेतूलाच तोंड देण्यासाठी निघाली.

(क्रमशः)

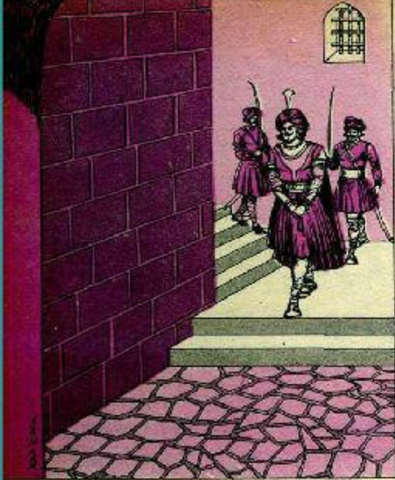

पदत्याग

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, सामान्यपणे प्रत्येक माणसाला वाटते की जग त्याचा किंवा त्याच्या अंगच्या गुणांचा योग्य आदर करीत नाही. मालकाने नोकराच्या कामाची योग्य ती वाखाणणी केली तर नोकराला किती आनंद होतो? परंतु दयानिधी नांवाच्या व्यक्तीच्या योग्यतेची ओळख पटल्यावर राजाने त्याला सर्वात उच्च पदावर नेमले तर त्याने ते स्वीकारले नाही. तुला कंटाळा येऊ नये म्हणून मी दयानिधीची गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कलिंग देशाचा राजा मार्तंड याच्या पदरी दयानिधी नावाचा एक दलपती होता. तो एक शूर योद्धा म्हणून कोठवर कामगिरी बजावू शकेल, हे सांगणे कठीण होते. परंतु तो नेहमी युद्धाच्या डांवपेचांचा आणि निरनिराळ्या प्रकारचे प्रसंग उभे राहिलें तर त्यांना तोंड कसे द्यावयाचे याचाच विचार करी.

एकदां राजा शिकारीला निघाला तेव्हां त्याने किल्लयाच्या रक्षणाची सर्व जबाबदारी दयानिधीवर टाकली. शेजारचा राजा वीरवर्मा याला त्याच्या हेरांकडून राजा आपल्या सर्व शूर व पराक्रमी सरदारांसह शिकारीला गेला असल्याचे कळले. ते कळतांच त्याने कलिंग देशाच्या किल्लयाला वेढा दिला. दयानिधीने अशी वेळ आली तर काय करावयाचे या गोष्टीचा विचार करून ठेवलाच होता. म्हणून त्याने लगेच किल्लयाच्या रक्षणार्थ किल्लयात जेवढे सैन्य होते ते आणि इतर तरुण युवकांना जमवून किल्याच्या भितीजवळ उभे केले– आणि त्यांच्या करवी शरवृष्टी व अग्निवृष्टी बरोबर दगड व शिळांची वृष्टी सुरू केली. शत्रु सैन्याची पांगापांग झाली. जे शत्रु सैनिक मरण पावले दयानिधीने त्यांना मूठमाती जखमी सैनिकांच्या औषधोपचाराची योग्य ती तजवीज केली.

तिकडे राजाला शत्रूने किल्लयाला वेढा दिल्याचे कळले तेव्हां तो परतला आणि दयानिधीच्या -प्रसंगावधानाची व शौर्याची प्रशंसा केली. परंतु त्याने शत्रु सैनिकांच्या औषधोपचाराची जी तजवीज केली होती ती त्याला आवडली नाही. त्याने त्या सर्व शत्रु सैनिकांना फांशीची शिक्षा दिली.

मार्तंडच्या मनाचे तेवढयावर समाधान झाले नाही. त्याने आपल्या सर्व सैन्यानिशी वीरवर्माच्या राज्यावर स्वारी केली. वीरवर्माला राजा असे काही करणार याची कल्पना होतीच. म्हणून त्याने आपल्या शेजारच्या राजांना मदतीला बोलावून मार्तंडच्या सैन्याचा पूर्ण पराभव केला आणि त्याला कैद केले. दयानिधी निसटून पळून गेला होता. तो एका सामान्य नागरिकासारखा वेष पालटून राहू लागला.

वीरवर्माने कलिंग देशात शिरून लूटमार व जाळपोळ केली. त्याने कलिंगदेश जिंकला. परंतु तो कलिंगच्या राजधानीला शत्रूची राजधानीच मानीत राहिला.

दयानिधीला हे आवडले नाही. त्याने धाडसी तरुणांना जमवून गुप्तपणे वीरवर्माची राजवट उलटून पाडण्यासाठी गुप्तपणे योग्य ती तयारी सुरू केली. त्याने एके दिवशी रात्री अचानक हल्ला करून वीरवर्मा व त्याच्या अधिकाऱ्यांना, कैद केले आणि आपल्या राजाला सोडविले.

राजा बंदीमुक्त होऊन बाहेर येताच प्रजेला चेव चढला. प्रजेने व मार्तंडच्या सैनिकांनी वीरवर्माच्या सैनिकांची कत्तल केली.

मार्तंडला पुन्हां राज्यप्राप्ती झाली. त्याने वीरवर्माला शिरच्छेदाची आज्ञा काढली आणि त्याच्या अधिकाऱ्यांना फांशी दिली. दयानिधीच्या हुशारीची खूप प्रशंसा करून त्याला मुख्य सेनापती नेमले.

परंतु त्या दिवशी रात्री दयानिधीने राजाला एकांतात भेटून निवेदन केले–

"महाराज, मला आपण क्षमा करावी, आपण मला हे जे मुख्य सेनापतीचे पद देऊ केले आहे, ते पद योग्य तऱ्हेने संभाळण्याची शक्ती माझ्या अंगात नाही."

राजाने खोल नजरेने त्याच्याकडे एकदा पाहिले व म्हणाला–"तर मग ठीक, उद्या उजाडण्याच्या आत तू माझ्या राज्याच्या सरहद्दी बाहेर चालता हो!"

"जी महाराज!" असे सांगून दयानिधी रात्रीच्या रात्री आपली मातृभूमी सोडून निघून गेला.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला–"राजा, दयानिधीने पदत्याग करण्याचे कारण काय? त्या पदाची जबाबदारी

संभाळण्याची शक्ती त्याच्या अंगात नव्हती का? अशी कठोर शिक्षा दयानिधीच्या कोणत्या अपराधाबद्दल त्याला केली? दयानिधीने राजाला जी मदत केली होती ती कधी विसर पडण्यासारखी नव्हतीच. त्यानेच खरोखरी राजा मार्तंडला त्याची गादी परत मिळवून दिली होती. अशा परिस्थितीत एक दलपती म्हणून त्याला राज्यात राहू द्यायला काय हरकत होती? याने उलट एका क्षुल्लक कारणास्तव की त्याने देऊ केलेले पद दयानिधीने स्वीकारले नाही याबद्दल त्याला इतका राग कां यावा? या सर्व शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्या पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"दयानिधी एक मोठा राजभक्त होता म्हणून त्याला राजाने त्या मोठ्या पदावर नेमले होते. परंतु दयानिधीने राजाने दाखविलेल्या प्रेमादराचा तिरस्कार केला. त्यावरून राजाला वाटले की दयानिधीच्या मनात राजभक्तीपेक्षा देशभक्तीची प्रेरणा जास्त आहे. शिवाय दयानिधीच्या मनात मानवतेचा अंश जास्त होता. म्हणूनच तर त्याने मृत सैनिकांना मूठमाती देऊन जखमी सैनिकांच्या औषध-पाण्याची तजवीज केली होती. वीरवर्माने प्रजापीडन केले नसते तर कदाचित दया-निधीने राजा मार्तंडला त्याचे राज्य परत मिळवून देण्याची खटपट केली नसती. हे राजाने ओळखले. म्हणूनच त्याने त्याला हद्दपारीची शिक्षा केली. एका देशभक्ताला तो सर्वात मोठा दंड होता. राजाने असा दंड दिला नसता व दयानिधीला सोडून दिले असते आणि पुढे त्याच्या राजवटीत प्रजेवर काही अत्याचार झाले असते तर दयानिधीने राजाला गादीवरून खाली खेचायला मागेपुढे पाहिले नसते. म्हणून राजाने तो निर्णय घेतला."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला व झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

अंतर

"कोठवर यश आले?" पतीला हात-पाय धुवायला पाणी देत गौरीने विचारले.

"उमेश हातपाय धुवून आल्यावर पाणी पिऊन म्हणाला–"वरपक्षाला रागिणी पसंत आहे, परंतु दहा हजार हुंडा मागत आहेत!"

ते ऐकून गौरी चकित होऊन पतीकडे पहात राहिली. रागिणी त्यांची एकुलती एक लेक होती. तशी ती फार सुंदरही नव्हती. चार मुलीत एक होती. रागिणी जन्मली तेव्हांपासून उमेशने तिच्या लग्ना-साठी जी थोडी रक्कम जमविली होती. ती एकूण पांच हजारच झाली.

रागिणी दाराआडून आईवडिलांचे बोलणे ऐकत होती आणि रागाने म्हणाली–"जी व्यक्ती फक्त हुंड्यासाठी माझ्याशी लग्नाला तयार नाही, तो मला पसंत नाही."

"तुला मधे बोलायला कोणी ग सांगितलं? तू आपलं काम बघ!" गौरी मुलीवर राग काढीत म्हणाली. त्यानंतर गौरी पतीला म्हणाली–"त्या लोकांना मुलगी तर पसंत पडली ना? मग आपण पैशासाठी जुळून आलेला संबंध तोडायचा का? नंतर मुलीचे लग्न होईल की नाही, शंकाच!"

"मग मी काय करू म्हणतेस? कोणाच्या घरात दरोडा घालू?" उमेशने विचारले.

त्या गोष्टीवरून दोघांत बराच वाद-विवाद झाला. हळूहळू काळोख पडू लागला. इतक्यात दाराची कडी वाजली. उमेशने दार उघडले. बाहेर कोणी अनोळखी व्यक्ती उभी होती. तो म्हणाला–"राम-भाऊ शेटजींनी ही पेटी आपल्याला द्यायला सांगितले आहे. असेही त्यांनी सांगायला सांगितले आहे की त्यांनी तूर्त फक्त आठ

हजार रुपयांचेच दागिने पाठविले आहेत. शेटजींना यासंबंधी काही सांगावयाचे आहे का?" या शब्दांपाठोपाठ त्या व्यक्तीने एक पेटी उमेशच्या हातात दिली.

उमेशला ते सर्व ऐकून आश्चर्यच वाटले. रामभाऊ शेट हे नाव त्याने कधी ऐकलेच नव्हते. म्हणून त्याने त्या अनोळखी व्यक्तीला विचारले–"रामभाऊ शेट?"

उमेश म्हणाला ते ऐकून त्या नव्या व्यक्तीला थोडी शंका आली. त्याने घरासमोरच्या पिंपळाकडे बोट दाखवून विचारले–"शेटजींनी पिंपळासमोरच्या नारायण रावांना ही पेटी द्यायला सांगितली होती. आपण नारायणरावच ना?"

उमेश काही उत्तर देणार तितक्यात गौरी म्हणाली–"होय, होय! कालच दागिने पाठवायला हवे होते. उशीर कां झाला, चवकशी करून ये!"

"बरं, करतो चवकशी!" असे सांगून ती व्यक्ती निघून गेली.

त्यानंतर उमेशने चटदिशी दार बंद केले आणि पेटी उघडून पाहिली. पेटीतले दागिने पाहून दोघां नवरा बायकोचे डोळेच दिपून गेले.

"आठ हजार रुपयांचे दागिने! मुलीचे लग्न आतां झालेच, समजा!" गौरी आनंदाने म्हणाली.

"कोणाचे दागिने आहेत, कोणास ठाऊक? ह्या दागिन्यांनी माझं लग्न कसं काय होणार?" रागिणी म्हणाली.

"गप्प बैस, मध्ये आली आहे चोमडेपणा करायला!" या शब्दात बजावीत गौरीने रागिणीला घरात पाठवून दिले.

"परमेश्वराने कृपा करून मुलीच्या लग्नासाठी हे दागिने पाठविले आहेत आपल्या घरी. दोन दिवसांच्या आत मी हे दागिने वितळवून सोने करून ठेवतो." उमेश म्हणाला.

"परमेश्वराचा अनुग्रह आहे, परंतु तो उपभोगण्याचं भाग्य लागतं! उजाडेपर्यंत रामभाऊ शेटजींना दागिने यथास्थानी न पोचल्याचे कळेल. उद्या तो माणूस येऊन आपल्याजवळ दागिने मागील. त्याला आपण काय उत्तर द्यायचं?" गौरीने शंका काढली.

"तरमग असं करू या. मी ही पेटी मागे परसात पुरून ठेवतो. कोणी येऊन मागू लागला तर असं सांगू, आपल्याला त्या संबंधी काहीच माहीत नाही. त्याने ती पेटी आपल्याला आणून दिली त्यावेळी, कोणी ते पाहिले का?" उमेश म्हणाला.

त्यानंतर दोघां नवरा बायकोनी ती पेटी परसात एका नारळाच्या आळयात पुरून ठेवून दिली.

उजाडतांच कोणी दारासमोर येऊन ओरडून विचारू लागला. नवराबायकोने परस्परांना धीर दिला आणि दाराजवळ आली. रात्री जो माणूस पेटी घेऊन आला होता तोच दारात उभा होता. घाबऱ्या आवाजात तो म्हणाला–"अहो, काय पण फसलो? गळा कापला की माझा! काल जी पेटी मी तुम्हांला आणून दिली ती पलीकडच्या गल्लीतल्या नारायणरावांची आहे. शेटजीं माझा जीव घ्यायलाच निघाले होते. तुम्ही ती पेटी द्या बघू मुकाट्याने!"

उमेश शांतपणे म्हणाला–"उजाडतांच तू कोठे पिऊनबिऊन तर नाही आलास? उजाडतांच हा काय गोंधळ माजविला आहेस तू?"

"अहो, तो वेडा असेल कोणी! तुम्ही दार बंद करून आत या कसे!" गौरी म्हणाली.

ती आलेली व्यक्ती जास्तच मोठमोठ्याने ओरडू लागली. उमेश तिकडे दुर्लक्ष करून म्हणाला–"तू काळोखात ती पेटी कोणाला देऊन आलास ते आम्हांला काय माहीत? आम्ही आपल्या मुलीच्या लग्नासंबंधी कामात गुंतलो आहो आणि तू उजाडतांच ही काय भानगड घेऊन आला आहेस रे?" गौरीने पण त्याच स्वरात दुजोरा दिला.

"तुम्हांला उगीच त्रास कशाला? हे लग्न होणारच नाही आहे!" असे म्हणत होणारे व्याही खांबाच्या आडून पुढे आले. ते

पाहून गौरी व उमेशची तोंडे पाहण्यासारखी झाली. वरपिता म्हणाला–"आम्हांला एका पैशाचाही हुंडा नको. आम्ही फक्त कुटुंबाचा गौरव आणि रीत म्हणून म्हटले होते. तुमच्या प्रामाणिकपणाची ओळख व्हावी, म्हणून आम्ही एक मोठी रक्कम मागितली. आम्हीच ते सोन्याचं पाणी चढविलेले दागिने तुमच्याकडे पाठविले होते. आतां आम्हांला खोटयाखऱ्या नाण्याची ओळख पटली. तुम्ही मंडळी पैशासाठी कोणाचा गळा कापायलासुद्धा मागेपुढे पाहणार नाही, हे आम्ही प्रत्यक्ष पाहिलं. तुमच्या मुलीतही आई बापांचे गुण उतरलेले असणार! आम्हांला अशा घराशी संबंध जोडायचा नाही!"

इतक्यांत रागिणी अचानक बाहेरून येऊन म्हणाली–"अहो, तुम्ही आपला हा निरर्थक तर्क बंद करा पाहू. आईवडिलांचं रंगरूप त्यांच्या मुलांत अवश्य उतरू शकते. त्यांचे गुण उतरतातच असेमात्र नाही. म्हणून मी पहाटेच उठून ती पेटी पोलीस स्टेशनावर पोचवून परत येते आहे. म्हणून तुम्ही तुमची ती सोन्याचे पाणी चढवलेल्या दागिन्यांची पेटी पोलीस ठाण्यावर जाऊन घ्या! हे लग्न मोडलं तर तेवढयाने आमचं मोठं नुकसान होणार आहे असं वाटून घेण्याचं मुळीच कारण नाही." असं म्हणत रागिणी घरात निघून गेली.

रागिणीच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून उमेश व गौरी थक्क झाले आणि वरपिता मान खाली घालून तेथून निघून गेला.

त्या दिवशी संध्याकाळी रागिणी झाडांना पाणी घालण्यासाठी विहिरीतून पाणी काढीत होती तेव्हां तिचा होणारा पती तेथे आला व म्हणाला–"रागिणी, या सर्व भानगडीत माझ्या बाबांनी जे नाटक किंवा कारस्थान रचलं त्याची मला बिलकुल माहिती नव्हती. तुमचा जो अपमान झाला याबद्दल मी क्षमा मागायला आलो आहे. तू क्षमा करू शकलीस तर मी तुझ्याशी लग्नाला तयार आहे!"

नवरदेव म्हणाला ते ऐकून रागिणी लाजेने मान खाली करून उभी राहिली.

गुन्हेगाराचा शोध

श्रावस्ती नगरीच्या सिंहासनावर प्रसेनजित नावाचा राजा राज्य करीत असता कोणत्या तरी दूर देशाचा रहिवासी एक ब्राह्मण आला. सुदैवाने त्याला एका वैश्य व्यापारांचा आश्रय मिळाला. त्याला दररोज अन्नवस्त्राबरोबर दक्षिणा व इतर भेटीच्या वस्तूही मिळत. तो ब्राह्मण होता एकटा, मग खर्च कसला? म्हणून थोडयाच दिवसात त्याच्या जवळ एक हजार सुवर्णमुद्रा जमल्या. त्या संभाळणे त्याला अशक्य झाले तेव्हां त्याने जंगलात एका जागी त्या पुरून ठेवल्या.

त्या ब्राह्मणाला कोणी जवळचे नातेवाईक नव्हते, म्हणून त्या ब्राह्मणाचे पंचप्राण त्या एक हजार सुवर्ण मुद्रातच सदैव गुरफटलेले असत. तो दररोज जंगलात एकदा तरी जाऊन त्याने जंगलात पुरून ठेवलेले धन कोणी चोरी करून तर नेले नाही हे पाहून मनाची खात्री करून येई.

एकदां त्याने नित्याप्रमाणे जंगलात जाऊन पाहिले तर तेथे सोने नव्हते. कोणी खणून चोरून नेले होते. तो दोन्ही हातांनी कपाळ बडवीत रडत वेडयासारखा राजधानीत परतला. भेटे त्याला तो त्याच्यावर गुदरलेल्या प्रसंगाचे वर्णन करून सांगू लागला. त्याचे सांत्वन कसे करावे कोणाला कळेना.

"माझं सर्वस्वच गेले, आतां मी जगून तरी काय करू?" असे म्हणत तो ब्राह्मण नदीच्या दिशेने पळत निघाला.

त्याच वेळी प्रसेनजित राजा नदीवर स्नान संध्यादि आटोपून बाहेर आला आणि आत्महत्या करायला निघालेल्या ब्राह्मणाला पाहून त्याने त्याचे कारण विचारले–"वेडया ब्राह्मणा! अशी आत्महत्या करून

घ्यायला कां निघाला आहेस? राज्यात कोठे चोरी झाली तर चोराचा शोध लावायला मी नाही का? मी गुन्हेगाराला पकडतो व तुझे धन देववितो. मला ते शक्य झाले नाही तर ते धन मी आपल्या खजिन्यातून देववितो. तू जेथे हे धन पुरून ठेवले होतेस त्या जागेवर खुणेसाठी काही ठेवले होतेस का?"

"महाप्रभो, मी धन पुरून ठेवले होते तेथे जंगली दोडक्याचा एक वेल होता. तीच खूण. आता तो वेलही त्या जागी नाही." ब्राह्मण म्हणाला.

"जंगली दोडक्याचा वेल ही काय खूण झाली? तसले वेल कित्येक असतील!" राजा म्हणाला.

"नाही, महाराज! त्या भागात तोच एक वेल होता." ब्राह्मण म्हणाला.

"बरं, असं सांग, तू त्या बाजूला जाऊन धन पुरल्याचे कोणाला ठाऊक आहे का?" राजाने विचारले.

"महाराज, माझ्या शिवाय आणखी कोणाला ते माहीत असण्याची शक्यताच नाही. माझा असा जगात आणखी आहेच कोण? मी दररोज इकडे जातो येतो हे देखील कोणी हिले असेलसे वाटत नाही." ब्राह्मण म्हणाला.

राजाने राजवाड्यात परतल्यावर बराच वेळ विचार केला आणि चोराला पकडण्याची युक्ती त्याला सुचली. मंत्र्याला बोलावून म्हणाला–"प्रधान, माझी प्रकृती बरी नाही.

लवकर वैद्यांना दाखवून घ्यावे, म्हणतो. राजधानीतल्या सर्व लहान थोर वैद्यांना बोलवून घ्या." राजा म्हणाला.

लवकरच सर्व वैद्य राजवाड्यात दाखल झाले. राजाने एकेकाला बोलावून विचारले–"काय हो, तुम्ही काल किंवा आज कोण कोणत्या रोग्याला कोणकोणती औषधे दिलीत? कोणत्या वनस्पतींचा प्रयोग केलात?" प्रत्येकाकडून उत्तर मिळाले ते ऐकून राजाने त्यांना निरोप दिला. प्रधान ते सर्व पहात होता. परंतु राजा ते सर्व कशासाठी करीत आहे, त्याला कळेना.

शेवटी एक वैद्य येऊन म्हणाला–"महाराज, मातृदत्त नावाच्या एका श्रीमंत वाण्याला मी एक औषध म्हणून रानटी दोडक्याच्या वेलाचा रस पाजला होता." ते ऐकून राजाने जास्त उत्सुकतापूर्वक म्हटले–"अस्सं! तो वेल कोठे मिळाला?"

"जंगलात खूप फिरल्यावर एका शिष्याला तो मिळाला, महाराज!" वैद्य म्हणाला.

"तरमग तुम्ही त्या शिष्याला लवकर पाठवा माझ्याकडे!" राजा म्हणाला.

वैद्यबुवांचा शिष्य येताच राजाने त्याला विचारले–"कायरे, काल जंगलातून तू रानटी दोडक्याचे रोपटे उपटून आणलेस तेव्हां त्याच्याजवळच्या खड्ड्यात सोन्याची नाणी मिळाली ती काय केलीस?"

शिष्याची दातखीळच बसली. अडखळत म्हणाला–"घरात नेऊन ठेवली, महाराज!"

"ती एका ब्राह्मणाची आहेत, ती त्याची त्याला पोचती करायची आहेत. घेऊन ये." राजा म्हणाला.

"जो हुकूम महाराज!" असे सांगून शिष्य निघून गेला. हे सर्व पहात व ऐकत प्रधान जवळच उभा होता. त्याला हे कळले नाही की महाराजांनी चोरीचा शोध कसा लावला व चोर कसा सांपडला. त्याने महाराजांनाच ते गुपित विचारायचे ठरविले.

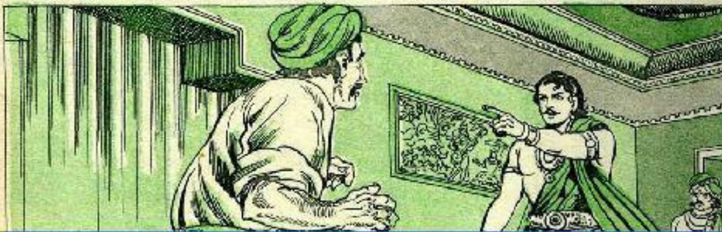
"महाराज, आपण इतक्या सहजी चोराचा शोध कसा काय लावलात? मला नाही कळलं ते!" प्रधान म्हणाला.

राजा स्मित करून म्हणाला—"चोरीविषयी त्या ब्राह्मणाने जे सांगितले त्यावर विश्वास बसताच मी चोराचा शोध लावायचे मनाशी ठरविले. राजधानीत लक्षावधी नागरिक आहेत, त्यांच्या पैकी कोणी एकाने ती चोरी केली असणार, नाही का! तेथे धन पुरलेले आहे, हे कोणाला माहीत नाही, असे ब्राह्मण सांगत होता. त्या विशिष्ट जागी धन आहे हे माहीत नसताना तेथे खणण्याची गरज कोणाला असणार? रानटी दोडक्याची गरज असलेली व्यक्तीच असणार!

"जवळ पास आणखी कोठेही रानटी दोडक्याचे रोपटे किंवा वेल नव्हता. ही गोष्ट सोने लपवून ठेवणाऱ्या ब्राह्मणानेच तर सांगितली. ते खरे असले पाहिजे याची मला खात्री होती. शिवाय फक्त धनलोभानेच कोणी ती जागा खणणारा असेल तर तो रानटी दोडक्याचे रोपटे तेथेच फेकून निघून गेला असता. दोडक्याच्या वेलासाठी खणणाराच कोणी त्या वेलाबरोबर धनसुद्धा घेऊन गेला असणार!

"तर रानटी दोडक्याच्या वेलाची एवढी गरज कोणाला असणार? वैद्यालाच! म्हणूनच मी सर्व वैद्यांना बोलविले. रानटी दोडक्याच्या वेलाचा उपयोग औषधीसाठी करणारा वैद्य कळतांच चोर सुद्धां सांपडला. यांत कठीण असे काय होते, प्रधान?"

ते सर्व ऐकल्यावर राजाच्या चातुर्याची प्रधानाने मनोमन खूप प्रशंसा केली.

वैदिक काळातील इंद्र

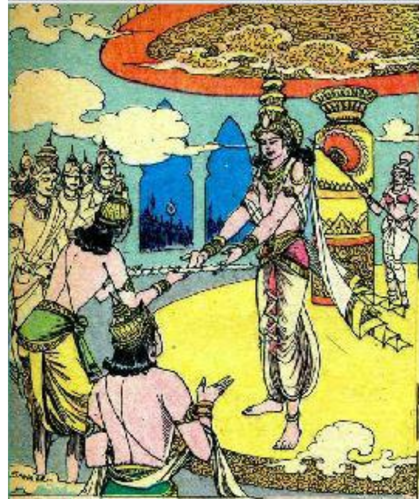
इंद्र नावाची व्यक्ती वैदिक काळात किंवा त्याच्या पूर्वी एक व्यक्ती म्हणूनच असावी, परंतु कालक्रमाने इंद्रत्व एका पदाचे नाव पडले. त्या पदावर आरूढ झालेल्या व्यक्तींत सुशांत, विभू, मनोज आणि अगदी अल्पकाळ टिकलेला नहुष वगैरे होते. असे सांगितले जाई की शंभर यज्ञ करणारी व्यक्ती इंद्रत्व प्राप्त करण्यास योग्य समजली जाई.

वैदिक काळातील इंद्र व पुराण काळातील इंद्र यांत बरेच अंतर दिसून येते. म्हणून वेदकाळातील इंद्र आणि पुराण काळातील इंद्र यांमध्ये इंद्रासंबंधी जे वर्णन आपल्याला मिळते त्यांची माहिती आपण निरनिराळी पाहूया.

वैदिक काळातील इंद्र हा भारतवासी लोकांना परम आराध्य होता. ऋग्वेदात इंद्राविषयी २५० सूक्ते आहेत. कोणत्याही इतर देवासंबंधी इतकी सूक्ते नाहीत.

शिवाय ५० सूक्तांत इंद्राची स्तुती अंशत: गाईली गेली आहे. इराण देशातून भारतात आर्य आले त्या पूर्वी पासूनच इंद्र शब्दाचा प्रयोग आढळतो. त्याची उत्पत्ती किंवा व्युत्पत्ती कशी झाली, यासंबंधी माहिती मिळत नाही. हे सर्व वज्रधारी होते. नगरांचा संहार करणारे ते पुरंदर होते आणि दानवांचा नाश करणारे पण ते होते. पाण्याची सर्व बंधने तोडून ते मुक्त करणारे होते. युद्धात त्यांना पराभव माहीतच नव्हता.

वेदांत इंद्रांच्या अंगप्रत्यंगाचे वर्णन मिळते. त्यांना डोके, धड आणि हात होते. सोमपान करीत असतांना म्हणजे त्या संदर्भात त्यांच्या मोठ्या पोटाचे अनेक तऱ्हेने वर्णन केले गेले आहे. त्यांच्या ओठाचे विशेष वर्णन आहे (सुशिप्र). असे सांगतात की त्यांना आवेश चढला की त्यांची दाढी

खूप हलत असे. त्यांचे केस कपिलवर्णी असत. त्यांचा देहच कपिलवर्णी होता. त्यांच्या अंगाचा रंग सुवर्णासारखा होता, असेही वर्णन कोठेकोठे मिळते. त्यांचे हात लांब, बलवान व सुंदर होते. त्यांना वाटेल ते रूप धारण करता येत असे, म्हणजे ते कामरूपी होते. अत्यंत सुंदर रूप धारण करणे त्यांना सहज शक्य होते.

इंद्राला एक विशेष प्रकारचे वज्रायुध त्वष्टाकडून किंवा काव्य उशनकडून प्राप्त झाले होते. परंतु ऐतरेय ब्राह्मणात म्हटले आहे की देवांनी हे आयुध इंद्राला दिले होते. इंद्रायुधाचे वर्णन अनेक प्रकारे झाले आहे. ते लोखंडाचे (अयस) केलेले आहे, सोन्याचे आहे, चार कडा असलेले, शंभर कडा असलेले, हजार कडा असलेले आहे. तीक्ष्ण धार असलेले आहे. ते दगडाचे (अश्मन पर्वताचे) सुद्धा आहे. असेही म्हटले आहे की इंद्राजवळ धनुष्य व बाणही होते. त्याचे बाण सोन्याचे होते आणि त्याला शंभर टोके होती आणि हजार पिसे होती. यांशिवाय इंद्र समयानुसार अंकुश (अथर्ववेदात) आणि जाळे यांचाही प्रयोग करीत असे.

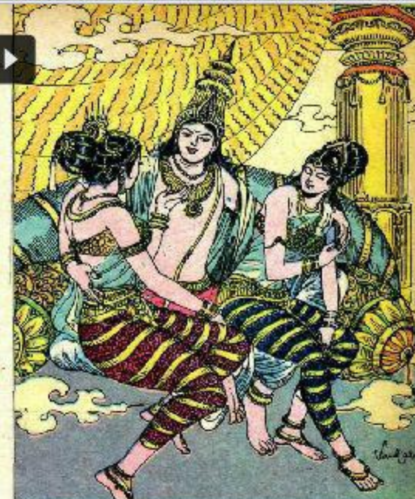
इंद्राचा रथ मनोवेगापेक्षा जास्त तीव्रगतीने जात असे. इंद्राचे वर्णन 'रथस्थ' असे प्रामुख्याने केले गेले आहे. त्याच्या रथाला हरितवर्णी दोन घोडे जुंपलेले असत. (कोठे कोठे घोड्यांची संख्या शंभर, हजार आणि अकराशे अशी वर्णिलेली आहे). इंद्राचा रथ आणि घोडे यांची सृष्टी करणारे ऋभ होते.

तसे सर्व देव सोमपान करीत. परंतु इंद्राला मात्र सोमपानाचे व्यसनच होते. एका जागी असे वर्णन मिळते की इंद्राने सोमपानासाठी सोमरसाची चोरी सुद्धा केली होती. इंद्राच्या पाठोपाठ देवांत व मानवांत उल्लेख करण्यायोग्य सोमपानाचा व्यसनी वायू होता. सोमपान जास्त प्याल्यावर इंद्र आपल्या असामान्य शक्ती व शौर्याचे प्रदर्शन करी. असे वर्णन आहे की वृत्रासुराचा वध करण्यासाठी निघते वेळी इंद्राने तीन सरोवरांइतके सोमरसपान केले होते. आणखी एका संदर्भात म्हटले आहे की इंद्राने एका घोटात ३० सरोवरांइतके सोमपान केले होते. (हे सरोवर केवढे होते नकळे).

इंद्राने स्वत: एका सूक्तात म्हटले आहे की सोमपान केल्यावर त्याला काय वाटते? सामान्य मानवाप्रमाणे जास्त मद्यपान केल्यामुळे आजारी पडल्यावर त्याचा इलाज करण्यासाठी इंद्राला 'सात्रायणी' यज्ञ करावा लागला होता. इंद्र दुधात मध घालूनही पीत असे.

इंद्र बैलाचे किंवा म्हशीचे मांस भक्षण करीत असे. वेदांत दोन संदर्भात दोन प्रकाराने वर्णन मिळते की त्याने शंभर व तीनशे रेड्यांचे मांस भक्षण केले होते.

३,४ मंडलात काही ऋचा आहेत ज्यांत इंद्राने आपल्या जन्माविषयी वर्णन केले आहे. इंद्राने आपल्या मातेच्या पोटी अनैसर्गिक तऱ्हेने जन्म घेण्याचा विचार केला, त्याचा जन्म होताच सर्व आकाश दैदीप्यमान झाले. जन्मधारण करताच त्याने सूर्यमंडलाला हालविले, युद्ध केले. त्यामुळे भिऊन पृथ्वी आणि पर्वत हादरले. सर्व देव त्याला भ्याले. एका जागी वर्णिले आहे की इंद्राची माता गाय आहे. तो गाईचे

वासरू (गास्ट्रेय) म्हणून जन्मला. त्याच्या मातेचे नाव 'निस्टिग्री' असे वर्णिले आहे. सायणाचार्यांनी म्हटले आहे की अदिती याचा हाच अर्थ आहे. अथर्वण वेदात म्हटले आहे की इंद्र व अग्नीला जन्म देणारी नारी एकाष्टका (प्रजापतीची पुत्री) आहे. इंद्र व अग्नीचा पिता एकच होता.

इंद्राने आपल्या पित्याचे पाय धरून त्याला आपटून ठार केले होते.

अनेक स्थानी इंद्राच्या पत्नीचे नाव 'इंद्राणी' असे वर्णिले आहे. परंतु ऐतरेय ब्राह्मणात इंद्राला प्रसहा व सेना नामक दोन बायका होत्या. काही विद्वानांच्या मते

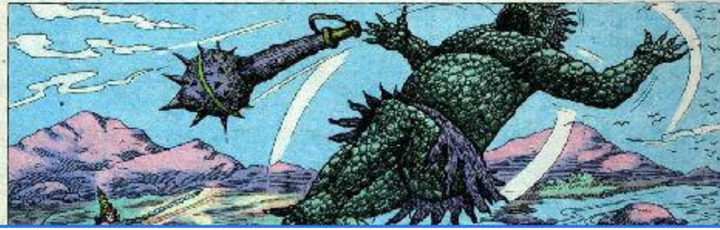
वेदसंहिता व पुराणांप्रमाणे सुद्धा शची हीच इंद्राची पत्नी होती. एका जागी असे वर्णन मिळते की इंद्र विलिस्तेंग नामक एका असुर स्त्रीवर मोहित झाला होता आणि असुरांमध्ये स्त्रियांबरोबर स्त्रीरुपांत व पुरुषांबरोबर पुरुष रूपात रहात असे.

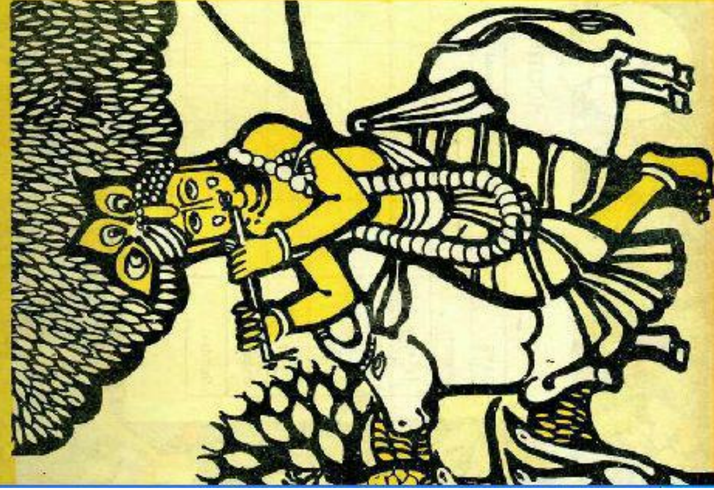
इंद्राचा आत्मीय आणि मित्र सहचर मरुत म्हणजे वायू होता. त्याने अनेक वेळी युद्धात इंद्राला मदत केली होती.

काही ठिकाणी संदर्भानुसार असे कळते की इंद्र हाच सूर्य आहे. एका जागी इंद्रच स्वत:ला मनू आणि सूर्य म्हणतो.

इंद्राचे मोठेपण व शक्तीची फार वाखाणणी झाली आहे. त्याची बरोबरी करू शकणारी व्यक्ती जन्मास आली नाही व होणार नाही. कोणताही देव त्याच्याहून मोठा होऊ शकणार नाही, बरोबरीसुद्धा करू शकणार नाही. त्याचा पराक्रम असामान्य आहे. त्याच्या आज्ञेचे पालन वरुण व सूर्य यांना करावे लागते. तो साऱ्या विश्वाचा अधिपती आहे. 'शक्र' शचीवत् शक्तिवत (शक्तिशाली) वगैरे शब्दांचा प्रयोग फक्त इंद्रासाठीच जास्त केला जातो. अनेक संदर्भांत 'असुर' म्हणूनही त्याला संबोधन करण्यात आले आहे. (असे सांगतात की वैदिक काळाच्या सुरवातीला 'असुर' शब्द आदरसूचक होता. वरुण व अग्नीला उद्देशून सुद्धा त्या शब्दाचा प्रयोग झाला आहे.

सोमपान करण्याच्या उत्साहाने मरुत्-गणांना बरोबर घेऊन इंद्र वृत्राचा संहार करण्यासाठी गेला होता. वृत्र हा पाण्याचा अभाव करून दुष्काळ पाडणारा राक्षस होता. वृत्र याचा अर्थ बांध आहे. वृत्रचा अर्थ साप असाही सांगण्यात येतो. म्हणून असे सांगतात की इंद्र नद्यांचे बांध नष्ट करून नद्यांचे पाणी मोकाट सोडीत असे. पाण्याचा बांध म्हणून झालेली वृत्राची पाठ आणि तोंडावर इंद्राने वज्र प्रहार केला आणि त्यामुळे पाणी बेफामपणाने वाहू लागले. परंतु इंद्र वृत्रासुराचे युद्ध झाल्याचा प्रसंग कोठेही येत नाही.

अलेक्झांडर, राजा पुरु

इ. स. पूर्वी चवथ्या शतकात मॅसिडोनियाचा तरुण राजा अॅलेक्झांडर जगज्जेता व्हायला निघाला. हिंदुकुश पर्वतांच्या दऱ्याखोऱ्यातून वाट काढीत त्याने आपले सैन्य घेऊन पंजाब व सिंधप्रांतात पाऊल टाकले.

तक्षशिला नगरीचा राजा आंभी पुरुचा शत्रू होता. त्याने अॅलेक्झांडरशी मैत्री केली. पुरु झेलम व चिनाब नद्यांच्या मध्यदेशाचा राजा होता.

पुरु राजाला कळले की आंभीची मदत घेऊन अॅलेक्झांडर त्याच्या राज्यावर स्वारीला येत आहे, तेव्हां तो युद्धाला तयार झाला

एके दिवशी अचानक वितस्ता नामक झेलम नदीच्या दोन्ही काठांवर दोन्ही देशांच्या सैन्यांचे युद्ध सुरू झाले.

ॲलेक्झांडरने एक उपाय केला. त्याने आपल्या सैन्यातील जास्त सैनिकांना नदीच्या काठाने पुष्कळ दूर नेऊन नदी पार केली आणि पुरु राजाच्या सैन्या-वर एकदम हल्ला चढविला.

ॲलेक्झांडरने पुरूच्या सैन्यातल्या हत्तींच्या वाटेस न जाता पाठीमागून पायदळ सैन्यावर हल्ला केला. राजा पुरूला स्वप्नातही त्याची कल्पना नव्हती. तरी त्याने शौर्याने आपल्या शिबिराचे रक्षण करण्याचा खूप प्रयत्न केला.

घोर युद्ध झाले. आंभीने ॲलेक्झांडरला गजसैन्याशी कसे युद्ध करावे हे सांगितले. ॲलेक्झांडर राजा व पुरूचे सैन्य याचे शौर्य पाहून थक्कच झाला.

राजा पुरु सैन्याचे संचालन स्वतःच करी. त्याने शत्रूला कधी पाठ दाख-विली नाही. त्याच्या मूठभर सैन्याने अफाट ग्रीक सैन्याला पराक्रमाने तोंड दिले.

राजा पुरूला त्याच्या हितैषी लोकांनी सल्ला दिला की त्याने युद्ध थांबवावे. परंतु त्याने ते मान्य केले नाही. युद्ध चालू ठेवले. त्याचे अंगरक्षक एक-एक करून धरातीर्थी पडत गेले. तरी पुरु युद्ध करीत राहिला. ॲलेक्झांडर दुरून ते पहात होता.

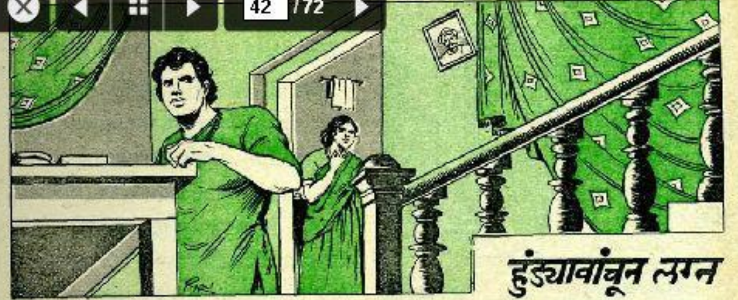
ॲलेक्झांडरच्या सेनापतींनी पुरु राजाला चारीबाजूंनी वेढा घालून जेव्हां कैद केले तेव्हां त्याच्या अंगावर नऊ जखमा होत्या. तरी तो शेवटपर्यंत युद्ध करीत राहिला आणि त्याला बंदी करणाऱ्यांपैकी एकाला त्याने ठार केले

राजा पुरूला मुसक्या बांधून ॲलेक्झांडर समोर आणण्यात आले. ॲलेक्झांडरने विचारले–"तुला माझ्या हातून कोणत्या गोष्टीची अपेक्षा आहे?" पुरू तत्काळ उत्तरला–"एका राजाला दुसऱ्या राजाकडून जो आदर व सत्कार होतो, मी त्याची अपेक्षा करीत आहे."

ॲलेक्झांडरने पुरूपेक्षा जास्त शूर व पराक्रमी अन्यत्र पाहिला नव्हता. त्याने आनंदाने पुरूला मुक्त केले आणि मैत्रीचा हात पुढे केला. त्यानंतर पुरूने एक स्वतंत्र राजा म्हणून राज्य केले.

हुंड्यावांचून लग्न

लक्ष्मीबाई श्रीमंत होत्या, परंतु थोड्या चिकटच आणि बोलायला थोड्या वायफळ होत्या. पति निवर्तले, एकुलता एक मुलगा होता नांव रामचंद्र. आईच्या अगदी विरुद्ध होता मुलाचा स्वभाव. तो सुंदरही होता. आईच्या समोर तोंड उघडण्याची हिंमत नव्हती मुलात. रामूचे रूपलावण्य व पैसा पाहून गावातल्या कित्येकांनी त्याला आपली मुलगी द्यायचे ठरविले. परंतु लक्ष्मीने पंचवीस हजार हुंडा मागितला. तितका हुंडा देण्याची शक्ती नसलेले गावकरी कोणी स्थळाच्या चवकशीला आलं की ते लक्ष्मीच्या विरुद्ध त्यांचे कान भरून त्यांना परत पाठवीत.

लक्ष्मीला तशी शंका आली व ती मुलाला म्हणालीही–"अरे रामू, गावकरी काही ढवळाढवळ तर करीत नसतील?" रामचंद्र धीर करून म्हणाला–"एवढा हुंडा मागितला म्हणून गावकऱ्यांनी वैर धरलं की काय?"

लक्ष्मी विचारात पडली. म्हणाली–"यापुढे एक पैसादेखील मागणार नाही. हुंडाच नको असे सांगेन."

ते ऐकून रामचंद्राला खूप बरं वाटलं.

शेजारच्या एका गांवी पांडुरंगरावांना सहा मुली होत्या. सगळ्यात धाकटी जानकी, नक्षत्रासारखी सुंदर होती. थोरल्या पांच जणींची लग्ने करून देऊन एक पैसासुद्धा हुंडा द्यायला उरला नव्हता. मुलीचे रूप पाहून कोणी तिला मागणी घालील व एक पैसादेखील हुंडा मागणार नाही, अशी त्यांना आशा वाटत होती. परंतु ती आशा पुरी कशी होणार? हुंडा मिळणार नाही हे कळतांच काही आलेली स्थळे परतली.

पांडुरंगरावांच्या कानावर रामचंद्राच्या स्थळाची बातमी आली. त्यांनी लक्ष्मीला

आणि रामचंद्राला, मुलीला पहायला यायला कळविले. दोघांनी येऊन मुलीला पाहिले. जानकीला पाहून रामूला तिच्याशीच त्याचे लग्न व्हावे असे वाटू लागले. लक्ष्मीला ते स्थळ आवडले नाही. मुलीच्या आईच्या गळ्यात मंगळसूत्राच्या धाग्याशिवाय काहीच नव्हते.

"हुंडाबिंडा नको आम्हांला!" असं म्हणत थोडा वेळ थांबून लक्ष्मी म्हणाली– "मुलीला पंचवीस तोळ्याचे सोन्याचे दागिने घाला, म्हणजे झाले."

पहिलं वाक्य ऐकून पांडुरंगरावांचं उचंबळून आलेलं मन दुसरं वाक्य ऐकतांच धपकन खाली बसलं.

रामू टचकला–"हुंड्याऐवजी असे पैसे काढणार आहे वाटतं आई?"

"ताई, मी गरीब आहे! एवढे सोनं कोठून आणू?" पांडुरंगराव म्हणाले.

"सोनं मी माझ्या अंगावर का घालायला सांगते आहे? तुमच्याच मुलीच्या अंगावर नाही का राहणार ते?" असं म्हणत लक्ष्मी बाहेर आली.

आतां जानकी आपल्या नशिबात नाही असे वाटले रामूला. मनात आईला शिव्या देत रामू तिच्या पाठोपाठ चालू लागला.

घडलेला वृत्तांत जानकीच्या थोरल्या बहिणींना कळला. त्यांनी आपले दागिने धाकट्या बहिणीला घालून लग्न उरकून घ्यावे व नंतर लक्ष्मीबाईंची समजूत घालावी असा सल्ला वडिलांना दिला.

"आपल्या इच्छेप्रमाणे मुलीला दागिने घालतो." असा निरोप पांडुरंगरावांनी लक्ष्मीबाईकडे पाठविला. एक सुंदरसूनबाई दागिन्यांनी मढून येणार या विचारानेच लक्ष्मीबाई फुलून गेल्या.

लग्नसमारंभ उरकला. सर्व दागिने घालून जानकी सासरी गेली. तिच्या दागिन्यांचे गुपित नवऱ्याजवळ तोंड उघडून सांगायला जानकी भीत होती.

दागिन्यांशिवाय सासरी गेलं तर यजमान काय म्हणतील, या भीतीने जानकीच्या

अंधविश्वास

सुभाष श्रीमंत व सुशिक्षित होता. परंतु त्याच्या मनात एक अंधविश्वास खोल मूळ धरून बसला होता की शुक्रवारी काही खर्च केला तर लक्ष्मी घरात राहणार नाही.

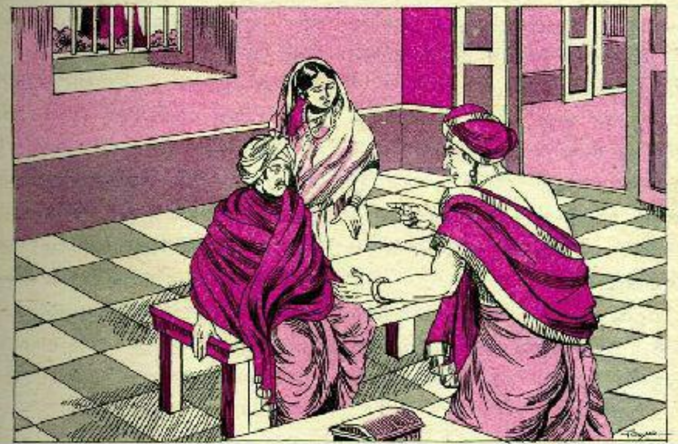
एकदां तो आजारी पडला. रामशास्त्र्यांनी तपासून एक औषध लिहून दिले. परंतु त्या औषधाने आराम पडला नाही. म्हणून त्यांनी दुसरे औषध लिहून देत बजावले–"आजच औषध आणवून घ्या. उशीर केला तर जिवाला धोका आहे."

"अहो पण आज शुक्रवार आहे, आज खर्च कसा काय करायचा हो?" सुभाष व त्याची बायको म्हणाली.

रामशास्त्र्यांना त्या खुळेपणाचा भयंकर राग आला. म्हणाले–"डॉक्टरी सल्ला द्यायचा तो दिला. पुढे तुमची मर्जी! माझी फी तर द्याच, नाहीतर गांवभर या गोष्टीची चर्चा होईल, सांगून ठेवतो!"

नाइलाज होऊन सुभाषने रामशास्त्र्याला फीचे पैसे दिले. त्यानंतर औषध आणायचा असा विचार करून निघाला की नियम तर मोडलाच आहे, आणखी थोडा खर्च झाला म्हणून काय हरकत आहे? त्या प्रमाणे औषध घेऊन त्याची तब्येत पूर्णपणे सुधारली.

सुभाषचा जीव वाचल्याचा सुभाषपेक्षा रामशास्त्र्यांनाच जास्त आनंद झाला.

थोड्या वेळाने दाराची कडी वाजली. तिला वाटलं मुलगा परतला असावा. परंतु एक बुरखेवाला चोर घरात शिरला आणि सुरा दाखवून म्हणाला–"ओरडलीस तर खबरदार! तिजोरीच्या किल्लचा मुकाट्याने काढ!" लक्ष्मीबाईंनी कापऱ्या हातांनी किल्लयाचं जुडगे पुढे केलं. चोराने लक्ष्मीबाईंचे हात बांधले आणि तिजोरी उघडून दागिने काढून घेऊन पळून गेला.

थोड्या वेळाने रामचंद्रने येऊन विचारले–"काय ग, आई! तू दारे बंद नाही का केलीस?" नंतर आईला त्या करुण अवस्थेत पाहून तिचे सांत्वन करीत तिला मुक्त केले.

"अरे काय झाल, दाराचे कडी वाजली तर मला वाटलं, तू आलास. म्हणून दार उघडलं. परंतु चोर शिरला आणि सुरा दाखवून सर्व तिजोरी रिकामी केली आणि मला बांधून ठेवले." लक्ष्मीबाईंनी त्यांच्यावर गुदरलेला प्रसंग वर्णन करून सांगितला.

"दिवस पालटले आहेत, आई! नुसती कडी वाजली म्हणून का कोणी दार उघडतं?" असं म्हणत रामूने तिजोरीचे सर्व खाने तपासून पाहिले व म्हणाला–"अग आई! बरं झालं, तुझे सर्व दागिने जागच्या जागी आहेत. फक्त जानकीचे दागिने चोरीला गेले आहेत. ती दागिने घालून गेली असती तर बरे झाले असते. आपण सांगितलं की तिचे दागिने चोरीला गेले आहेत तर कोणी विश्वास करील का?" राजचंद्रने काळजी वाटल्याचे सोंग करीत विचारले.

"अरे, आम्ही काही हातात करवंटी धरली नाही अजून! मी उद्यां जानकीचे सर्व दागिने करवून घेते! ते चोरी गेल्याचे कोणाला कळतां कामा नये." लक्ष्मीबाई म्हणाल्या.

जानकीला मुलगा झाला. मुलाच्या बारश्याला लक्ष्मीबाई गेल्या होत्या व त्यांनी सुनेला सर्व दागिने स्वतःच्या हातांनी घातले.

अंधविश्वास

सुभाष श्रीमंत व सुशिक्षित होता. परंतु त्याच्या मनात एक अंधविश्वास खोल मूळ धरून बसला होता की शुक्रवारी काही खर्च केला तर लक्ष्मी घरात राहणार नाही.

एकदा तो आजारी पडला. रामशास्त्र्यांनी तपासून एक औषध लिहून दिले. परंतु त्या औषधाने आराम पडला नाही. म्हणून त्यांनी दुसरे औषध लिहून देत बजावले–"आजच औषध आणवून घ्या. उशीर केला तर जिवाला धोका आहे."

"अहो पण आज शुक्रवार आहे, आज खर्च कसा काय करायचा हो?" सुभाष व त्याची बायको म्हणाली.

रामशास्त्र्यांना त्या खुळेपणाचा भयंकर राग आला. म्हणाले–"डॉक्टरी सल्ला द्यायचा तो दिला. पुढे तुमची मर्जी! माझी फी तर द्याच, नाहीतर गांवभर या गोष्टीची चर्चा होईल, सांगून ठेवतो!"

नाइलाज होऊन सुभाषने रामशास्त्र्याला फीचे पैसे दिले. त्यानंतर औषध आणायचा असा विचार करून निघाला की नियम तर मोडलाच आहे, आणखी थोडा खर्च झाला म्हणून काय हरकत आहे? त्या प्रमाणे औषध घेऊन त्याची तब्येत पूर्णपणे सुधारली.

सुभाषचा जीव वाचल्याचा सुभाषपेक्षा रामशास्त्र्यांनाच जास्त आनंद झाला.

बायको की भूत?

बाळूचे लग्न नुकतेच झाले होते. त्याची बायको कमालीची आळशी होती. म्हणून पाणी भरण्यापासून सर्व कामे बाळूलाच करावी लागत. तो शिळयाच भाकऱ्या खाऊन शेतावर जायला निघे तेव्हां पार्वती उठे, ऐन उन्हात सूर्य डोक्यावर आला की बाळू शेतातली कामे आटोपून घरी येई तोंपर्यंत पार्वतीचा सैपाक झालेला असे. ती स्वत: खाऊन घेई आणि सैंपाक झाकून ठेवून पुन्हां झोपे. बाळू स्वत:च वाढून घेई आणि थोडा वेळ आराम करून पुन्हां शेतावर जाई. तो रात्री परत येई तोंपर्यंत पार्वती खाऊन पिऊन शेजार-पाजारच्या मैत्रिणींकडे गप्पा मारायला निघून जाई.

बाळूला तसे जवळचे कोणी नातेवाईक नव्हते. पार्वती सुंदर होती आणि आई-वडिलांची एकुलती एक मुलगी होती. म्हणून बाळूला तिचे स्थळ पसंत पडले होते आणि त्याने मागणी घालून पार्वतीशी लग्न केले होते. अर्थातच तो पार्वतीला कधी रागावत नसे. त्याचे सासुरवाड राम-नगराला होते. पायी गेले तर कमीत कमी पांच दिवस लागत त्या गावी पोचायला. म्हणून आलं मनात की निघालं, इतके सोपे नव्हते जाणंयेणं.

काही दिवसांनी पार्वतीच्या आईवडि-लांनी मुलीला माहेरी चार दिवस पाठवा-यला कळविले. पोचवायला दुसरं कोणी जाणे शक्य नव्हते. म्हणून बाळू स्वत:च बायकोला पोचवून आला. प्रवासातच दहा दिवस निघून गेले. शिवाय सासऱ्याने आग्रह करून जावयाला दोनतीन दिवस रहायला सांगितले. बाळूने परत येऊन पाहिले तर शेतातली कामे तुंबून पडून राहून गेली होती. ती पुरी व्हायला पुरा एक आठवडा लागला.

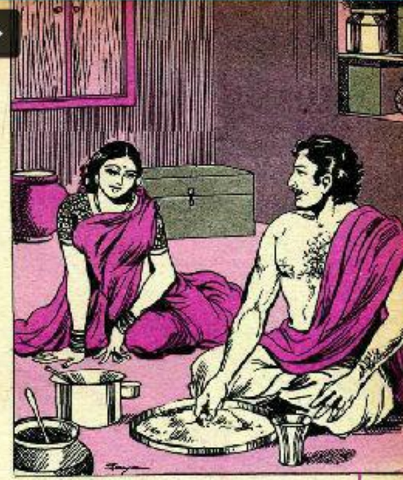
त्यानंतर दहा दिवसांनी बाळू काही कामासाठी शेजारच्या गावी गेला होता. परत येत असतां त्याला पार्वती एक नवी पेटी घेऊन परत येत असलेली दिसली. तो तर थक्कच झाला.

"तू एकटीच कशी काय आलीस? तुला येथवर पोचवायला बरोबर कोणी येणे शक्य नव्हते, तर मला कां नाही कळविलेस?" बाळूने विचारले.

"तुम्हांला सोडून मला माहेरी राहवले नाही. शेजारच्या गावापर्यंत एकजण येत होते, म्हणून मी त्यांच्या बरोबर आले." पार्वती म्हणाली. त्यानंतर दोघं गप्पा मारीत घरी आली.

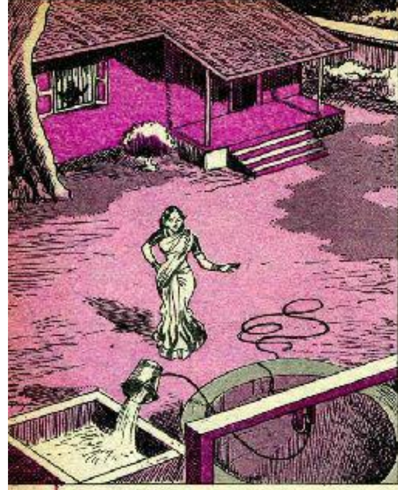
पार्वतीने उत्तम सैपाक केला व नवऱ्याला वाढले. त्यापूर्वी तिने इतका चांगला सैपाक कधीच केला नव्हता. म्हणून बाळू आश्चर्य-चकित झाला व त्याला आनंदही झाला.

दुसऱ्या दिवशी उठल्याबरोबर बाळूला हे पाहून आश्चर्य वाटले की दारासमोर सडा व झाडलोट झालेली होती आणि डोणी पाण्याने भरलेल्या होत्या. दूध तापलेले होते. तो न्याहारीला बसला, तेव्हा पार्वती समोर बोलत बसली होती.

पार्वतीत झालेला तो बदल पाहून त्याला परमानंद झाला. पार्वती दररोज चांगला सैपाक करू लागली व नवऱ्याबरोबर शेता-वर कामालाही जाऊ लागली. म्हणून तो आठवडा बाळूला केव्हा गेला हे कळलेच नाही. एके दिवशी मध्यरात्री बाळूची झोप मोडली. त्याची बायको तिच्या खाटेवर नव्हती. त्याने खाटेवरच बसून खिडकीतून बाहेर परसात पाहिले. चांदणी रात्र होती. परंतु त्याचा त्याच्या डोळयावर विश्वासच बसेना. पार्वती नुसते हात हालवी. बालडी आपोआप विहरीत जाई व पाणी वर येऊन डोणीत पडे. त्यानंतर केरसुणीच परसात केर काढीत होती.

ते दृश्य पाहून बाळूचे दोन्ही पाय गोठल्यासारखे झाले. पार्वतीचे काम पुरे होऊन ती परत आली तोपर्यंत बाळू खाटेवर

पडला होता. झोपल्याचे सोंग करीत होता. मध्यरात्रीच सर्व कामे करून टाकून पार्वतीने बाळूच्या चेहऱ्याकडे निरखून पाहिले. नवरा जागा नव्हता. झोपला असल्याची खात्री झाल्यावर पुन्हां आपल्या खाटेवर झोपली.

दुसऱ्या दिवशी शेतावरून परतल्यावर कोणत्यातरी भूत मांत्रिकाला पार्वतीच्या विषयी सल्ला विचारावा असे बाळूने ठरविले होते, परंतु बांधावरून चालत येत असलेल्या सासऱ्याला पाहून बाळू थक्कच झाला.

"तुम्ही इकडे कसे काय? सासुबाईंची तब्येत वगैरे ठीक आहे ना? तुम्हांला पाहून पार्वती चकित होईल!" बाळू सासऱ्याला म्हणाला.

"काय म्हणालात, पार्वती चकित होईल? बाळोबा, अहो, तुम्ही काय म्हणतां आहां, ते मला कळलेच नाही!" सासऱ्याने चकित होऊन म्हटले.

"पहिल्याने घरी तर चला, तेथेच काय ते बोलू!" असे सांगून बाळू सासऱ्याला घेऊन घरी परतला.

दाराची कडी वाजवतांच पार्वतीने दार उघडले. तिला पाहतांच पार्वतीचा बाप मोठ्याने ओरडला—"अग मुली, पार्वती!" आणि त्याला भोंवळ आल्यासारखे झाले आणि तो खाली पडला.

तो आवाज ऐकून शेजारपाजारची मंडळी गोळा झाली.

त्याच्या तोंडावर पाणी शिंपडण्यात आले. तेव्हां शुद्धीवर येऊन म्हणाला—"अग मुली, तू आपले वचन पाळलेस का?"

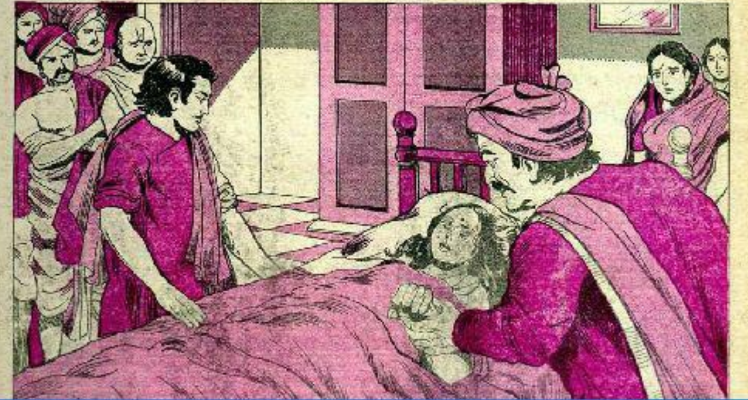
तो काय म्हणत होता, कोणत्या संदर्भात म्हणत होता, कोणालाच कळले नाही. परंतु बाळूचा सासरा असे म्हणत घरात आला—"ओहो! मला वाटले होते, माझी मुलगी आम्हांला कायमशी सोडून गेली. पहिल्याने मी तिच्याशीच बोलणार आहे!" त्याच्या पाठोपाठ सर्व लोक घरात गेले.

पार्वती बेशुद्ध होऊन खाटेवर पडलेली होती. कोणी तिच्या तोंडावर पाणी शिंपले तेव्हां ती शुद्धीवर आली. चारीबाजूला जमलेल्या लोकांना पाहून घाबऱ्या आवाजात ती म्हणाली—"येथे कशी काय आले?"

"अग मुली, मी रघुनाथ, तुझा बाबा!" बाळूचा सासरा म्हणाला.

पार्वतीने बाळूला विचारले—"काय हो, हे सर्व काय आहे? मला तर सर्व विचित्रच दिसते आहे!"

बाळूसुद्धा चकित होऊन तिच्या तोंडाकडे पहात राहिला. तेव्हां रघुनाथ म्हणाला—"बाळोबा व पार्वती! तुम्ही दोघांनी मुळीच घाबरण्याचे कारण नाही. काय घडले ते मी तुम्हांला आता सांगतो, ऐका. बाळोबा, तुम्ही पार्वतीला माहेरी सोडून परतलात त्याच्यानंतर दोन दिवसांनी आम्ही दोघं आईवडील पार्वतीला घेऊन आठवड्याच्या बाजाराला गेलो. परत येतांना ती थट्टेत सांगू लागली इकडल्या गोष्टी. त्यावरून आम्हांला वाटलं की ही तुम्हांला सुख द्यायच्या ऐवजी दुःखच देत असावी. तिला आम्ही तिच्या त्या वागण्याबद्दल खूप बोललो आणि तसं वागू नये असे तिला खूप समजावून सांगितले. नंतर आम्ही गावच्या स्मशानापर्यंत आलो तेव्हां पार्वती तितक्यात दुसऱ्या एका बाईसारखी होऊन म्हणाली—"बाबा, मी आपल्या पतीला सुखी करीन." मी तिला विचारले—"मुली, पण तुझा आवाज असा बदलेला कां?"

ती म्हणाली–"बाबा! मी बदलले आहे." तिला पाहून आम्हांला वाटले की तिच्या अंगात कोणाचा तरी आत्मा शिरला असावा. तिला कळू न देता आम्ही काही भस्मं वगैरेंचा प्रयोग केला. एके दिवशी ती अचानक नाहीशी झाली. आमच्या गावाच्या नदीकाठावर कोणाला तरी पार्वतीची साडी चोळी सापडली. आम्हांला वाटलं की तिने जीव दिला व आम्ही खूप रडलो. आजपर्यंत ही गोष्ट तुम्हांला कळवायला आम्हांला धीर होत नव्हता. शेवटी हिय्या करून मी तुम्हांला हे सर्व कळवायला घरून निघालो."

"बाबा! तुम्ही म्हणतां, हे सर्व खरे आहे का?" पार्वतीने चकित होऊन विचारले.

ते ऐकून बाळू म्हणाला–"होय, खरे आहे. मला सुद्धा खरी गोष्ट कालच कळली. माझ्या मनात हे सर्व काय आहे, हे पडताळून पहावयाचे होते व मी मांत्रिकाकडे जाण्याच्या विचारात होतो, परंतु मी शेतावर जाऊन पाहातो तर तुझे बाबा! तुला पाहताच तुझ्या अंगात जे भूत शिरले होते ते पळून गेले असावे! ते भूत आपल्या नवऱ्याला सुख द्यायला निघाले असावे. बापोला दिलेल्या वचनाचे पालन करण्यासाठी ते भूत पतीला सुखी करायला आले असावे. तुझ्या आईवडिलांना वाटले की तुझ्या अंगात कोणाचा तरी आत्मा शिरला. म्हणून तू त्यांना सांगितल्याशिवाय एकटी निघून गेलीस. तू मेल्याची अफवा उडावी म्हणून त्या आत्म्याने कदाचित तुझे कपडे नदीकाठी टाकले असावेत. त्याच्या मनात तुझ्या अंगातच कायम राहण्याचा विचार होता, कदाचित!"

नंतर एकांतात बाळू बायकोला म्हणाला–"तुझ्याहून ते भूतच कितीतरी चांगले होते. तुला कल्पना नसेल ते माझी किती सेवा करीत होते ते!" या शब्दात बाळूने पार्वतीला सर्व वृत्तांत सांगितला.

त्या वेळेपासून पार्वती त्या भुतापेक्षा जास्त चांगल्या तऱ्हेने नांदू लागली आणि पतीला सुखी करू लागली.

पद्मावती

सिंहल देशाचा राजा बृहद्त याला पद्मावती नावाची एक मुलगी होती. ती लहानपणापासूनच शंकराची आराधना करीत असे. एकदां शंकराने प्रसन्न होऊन तिला दर्शन दिले व म्हणाला–"विष्णूचा अंश असलेली कोणीतरी व्यक्ती तुझा पती होईल. तसं न होतां कोणी पुरुष तुझ्याशी विवाहाची इच्छा ठेवून आला तर तो स्त्री होईल."

पद्मावतीने ती गोष्ट कधी कोणाला सांगितली नाही. कित्येक वर्षे लोटली. पद्मावतीचे लग्नाचे वय झाले. तिच्या पित्याने तिच्या स्वयंवराची तयारी केली आणि राजेरजवाड्यांकडे दूत पाठवून स्वयंवर असल्याचे कळविले.

देशोदेशीचे राजे व राजकुमार पद्मावतीशी विवाह करण्याच्या हेतून स्वयंवराला हजर झाले. परंतु पद्मावती स्वयंवर मंडपात येतांच त्या सर्वांना स्त्रीरूप प्राप्त झाले. अशा तऱ्हेने शंकर म्हणाला होता त्या पैकी अर्धी गोष्ट सत्य ठरली. परंतु पूर्ण गोष्ट सिद्ध होऊ शकली नाही. कारण विष्णूचा अंश असलेला पुरुष त्या स्वयंवराला आलेला नव्हता.

पद्मावतीच्या पित्याने दोनतीनदां पद्मावतीसाठी स्वयंवर रचले. परंतु स्वयंवराला आलेले सर्व पुरुष स्त्री झाले.

पद्मावतीला आतां फार काळजी वाटू लागली की कदाचित तिचे लग्नच व्हायचे नाही. एकदां ती राजोद्यानात बसली होती. त्याच वेळी एक पोपट कोठून तरी उडत आला आणि माणसांसारखा बोलू लागला–"राजकन्ये, तू अशी चिंता कां करीत बसली आहेस? तुझा पती कामदेवासारखा सुंदर तरुण आहे. मी त्याला तुझ्या जवळ घेऊन येतो."

पोपटाच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून पद्मावतीला आश्चर्याबरोबर आशा वाटू लागली की उरलेले अर्धे आतां खरे ठरण्याची लक्षणे दिसू लागली आहेत.

पण हा पोपट कोण बरे असावा?

कंबलपूर येथे विष्णुयश व सुमती नावाचे एक जोडपे रहात असे. त्याला कल्की नावाचा एक मुलगा झाला. त्याने परशुरामाकडे सर्व विद्या शिकून घेतली. तो सुद्धा पद्मावतीसारखाच शिवभक्त होता.

त्याच्या भक्तीवर प्रसन्न होऊन शंकराने त्याला दर्शन दिले आणि एक घोडा, एक खड्ग आणि एक पोपट दिला.

तोच पोपट चिंतामग्न बसलेल्या पद्मावतीला भेटून तिच्याशी बोलला. तिला कल्कीचा वृत्तांत त्याने सांगितला. नंतर परत येऊन कल्कीजवळ पद्मावतीचे वर्णन करून म्हणाला—"राजकुमार, सिंहल राजाची मुलगी पद्मावती एक अपरूप सुंदर स्त्री आहे. तिच्याहून सुंदर स्त्री जगात कोठे मिळणे शक्य नाही."

ते ऐकून कल्कीने तिला पाहण्या पूर्वीच तिची मूर्ती आपल्या हृदयात बसविली. नंतर तो सिंहलद्वीपाकडे निघाला. पद्मावती राजोद्यानात स्नानाला गेली होती. तेथे तो तिला जाऊन भेटला.

पद्मावतीने त्याच्याकडे पाहिले तरी त्याला स्त्रीरूप न मिळालेले पाहून पद्मावतीला वाटले की शंकराच्या वरदानापैकी उरलेले वरदान पूर्ण होण्याची वेळ येऊन ठेपली आहे. तिने पित्याला ती गोष्ट कळविली.

राजाला परमानंद झाला. ठरल्या मुहूर्तावर पद्मावती व कल्कीचा विवाह थाटामाटाने पार पडला. त्या शुभ समयी जे पुरुष दुर्भाग्यवश स्त्री झाले होते त्यांना कल्कीने रेवा नदीत स्नान करण्याचा सल्ला दिला. त्या प्रमाणे त्यांनी रेवा नदीत स्नान केले व त्यांना पुन्हां पुरुष रूप प्राप्त झाले.

कल्कि हा कलीला निर्मूल करण्यासाठी जन्मलेला विष्णूचा अवतारच होता.

कार्तवीर्यचा जन्म हैहय वंशात झाला होता. तो शूर व पराक्रमी होता. त्याला एक हजार हात होते. म्हणून त्याला सहस्र बाहू असेही नाव होते. त्याने असंख्य यज्ञ केले आणि अत्यंत उदारपणाने त्याने दान धर्म केला. त्याच्या गुरूचे नाव दत्तात्रेय होते. त्याचे पौराहित्य भृगू करी. म्हणून कार्तवीर्याकरवी अनेक यज्ञ करवून भृगू फार श्रीमंत झाला होता. त्याच्याजवळ अपार धनवैभव होते.

कार्तवीर्य वारल्यानंतर त्याचे वंशज दारिद्र्य भोगू लागले आणि त्यांनी आपले पुरोहित भृगूवंशीय यांच्याकडे याचना केली. परंतु भृगु वंशियांना धन देणे आवडले नाही. म्हणून त्यांनी आपले धन जागोजागी पुरून ठेवले व स्वतः गुहांत जाऊन लपून बसले.

हैहयवंशीयांनी भृगूवंशीयांचा पुष्कळ शोध केला. ब्राह्मण वस्ती निर्जन झालेली दिसली. त्यांनी घरांत शिरून जमिनी खणून पाहिल्या तेव्हां त्यांना अपार संपत्ती मिळाली. भृगुवंशीयांचा शोध लागल्यावर हैहयवंशीयांनी त्यांच्यावर आपला राग काढला आणि त्यांची कत्तल केली. त्यांच्या गरोदर स्त्रियांनासुद्धां सोडले नाही व त्यांच्या गर्भातील शिशूंचाही वध केला.

हे हिंसाकांड त्या प्रदेशात राहणाऱ्या ऋषी मुनींना पाहवले नाही. ते हैहयवंशियांना म्हणाले—"तुम्ही ही क्रूरवृत्ती सोडली पाहिजे. ब्राह्मण वंशाचा अशाप्रकारे संहार

करणे घोर पाप आह. बायकांच्या गर्भातील अर्भकांचा वध करणे घृणित कार्य आहे. या पापाचे फळ तुम्हांला भोगावे लागेल.

हैहयवंशी त्यांना सांगू लागले–" तुम्ही सर्व थोरपुरुष आहां, परंतु भृगुवंशयांनी आमच्या पूर्वजांकडून जे अपार धन संपादन केले ते पुरून कां ठेवले? चोरांसारखे हे वागले. चोरांचा वध करणे पाप होईल का? आमचे पूर्वज कार्तवीर्य यांनी जे धन भृगूला दिले ते त्याच्या मुलांनी पुरून ठेवावे म्हणून दिले होते का? यज्ञाचे पौराहित्य करून ब्राह्मणांना जी धनप्राप्ती होते तिचा उपयोग सुख भोगण्यासाठी त्यांनी करावा का? की निर्धन व गरीबांना दान करून पुण्य संपादन करावे. ते धन राजा, चोर किंवा अग्नी हरण करणार नाही का? शिवाय जो कोणी धन चोरून लपवून ठेवतो त्याला नरकप्राप्तीच होते. आम्ही आमचे हे पुरोहित म्हणून यांच्याकडे याचना केली. परंतु यांनी आम्हांला धन दिले नाही व पुरून ठेवले. अशा नीच व क्षुद्र व्यक्तींना दंड देणे हा अपराध झाला का?" या शब्दांत ऋषी मुनींना उत्तर देऊन कार्तवीर्याच्या मुलांनी भृगूवंशी गरोदर स्त्रियांच्या पोटांतील अर्भकांचा संहार चालू ठेवला.

तेव्हां त्या भृगुवंशी स्त्रिया हिमालय पर्वतात पळून गेल्या. धनलोभ मानवाकडून वाटेल ते काम करवितो. मानवाचा तो फार मोठा शत्रू आहे. लोभ, काम-क्रोधादी शत्रूपेक्षां भयंकर असतो.

हिमालय पर्वतात गेल्यावर भृगुवंशीय स्त्रियांनी गौरीसारख्या मातीच्या मूर्ती केल्या आणि नदीकाठी त्यांची स्थापना करून मृत्यूची वाट पाहू लागल्या.

एके दिवशी रात्री त्यांना स्वप्नात गौरीचे दर्शन घडले. देवी म्हणाली–" तुमच्यापैकी एकीच्या मांडीतून माझा अंश जन्म घेईल आणि तुमचे रक्षण करील." भृगुवंशी स्त्रियां झोपेतून जाग्या झाल्यावर त्यांना फार आनंद झाला.

त्यांच्यापैकी एकीच्या मांडीत खरो-खरीच एक गर्भ होता व पुत्ररूपे जन्मला-तो सूर्यासारखा तेजस्वी होता. ज्या क्षत्रि-यांनी त्या मुलाला पाहिले त्यांचे डोळे दिपूनच गेले नाहीत तर कायमचे फुटले. ते त्या मुलाच्या मातेला म्हणाले–" माते! आम्ही तुला पाहिले आणि लगेच आम्हांला अंधत्व आले. तुझा थोरपणा आम्हांला कळला नव्हता. आमच्यावर अनुग्रह करून पुन्हां आम्हांला दृष्टी प्रदान कर. या अंधत्वापेक्षा मृत्यु चांगला. यापुढे आम्ही ही क्रूर कृत्ये बंद करतो. भृगुवंशियांच्या उपकाराबद्दल कृतज्ञ राहू. आम्ही मूर्ख-पणाने जे अपराध केले आहेत त्यांच्या-बद्दल आम्ही माफी मागतो, आम्हांला नेत्रदान कर. तू व तुझा मुलगा सुखपूर्वक राहील."

ती स्त्री हैहयवंशियांचे बोलणे ऐकून चकित झाली. म्हणाली–" तुम्हांला अंधत्व कां आले, हे मला माहीत नाही. मला वाटते, माझ्या मुलानेच तुम्हांला अंधत्व दिले आहे. तुम्ही दुष्टपणा केलात. धन लोभाने तुम्ही ब्रह्महत्या केलीत त्याचे फळ तुम्ही भोगता आहां. तुम्ही भृणहत्त्या केलीत, वृद्ध ब्राह्मणांचा निर्दयपणे वध केलात. म्हणून तुमचे पारिपत्य करण्यासाठीच या मुलाचा जन्म झाला आहे. जगदंबेच्या अनुग्रहाने हा माझ्या मांडीतून जन्मला आहे. त्याच्या पितरांना ज्या तऱ्हेने मृत्युमुखी पडावे लागले त्याबद्दल या मुलाला भयंकर

राग आला आहे. म्हणून तुम्ही या बालकाचे पाय धरा व त्याचा कोप शांत करा. तरच तुम्हांला दृष्टिलाभ होईल."

मांडीला ऊरु असेही म्हणतात. म्हणून त्या मुलाचे नाव और्व पडले. हैहयवंशीयांनी त्या मुलाजवळ माफी मागितली. और्व शांत होऊन म्हणाला—"मी देवाचा निर्णय बदलू शकत नाही. तिच्या इच्छेप्रमाणे जी कार्ये संपन्न होतात त्यांच्याविषयी ज्ञानी पुरुष चिंता करीत नाहीत. यापुढे ऋषी मुनींना त्रास देऊ नका आणि आतां जा."

त्यानंतर हैहयवंशीयांना पुन्हां दृष्टी प्राप्त झाली. और्व त्याच्या आईच्या देख-रेखीखाली आश्रमातच वाढला.

भरतवंशाचा मूळ पुरुष भरत होता. यादववंशाचा मूळपुरुष यदु होता. तशीच हैहयवंशियांसंबंधाने सुद्धा एक कथा आहे. सूर्याच्या एका मुलाचे नाव रेवंत होते तो एका उच्चैःश्रवा नामक घोड्यावर बसून विष्णूच्या दर्शनास वैकुंठलोकी गेला.

लक्ष्मी आपला भाऊ (समुद्रमंथनाच्यावेळी लक्ष्मीबरोबर उच्चैःश्रवा जन्मला होता) उच्चैःश्रवा याला आणि त्याच्याबरोबर त्याच्यावर बसून येणाऱ्या एका सुंदर तरुण युवकाला पाहून त्याच्याकडे पहात राहिली.

"त्रिलोकात दुर्मीळ असे रूपलावण्य असलेला एक तरुण युवक घोड्यावर बसून येतो आहे, त्याला तू ओळखलेस का?" विष्णूने लक्ष्मीला विचारले.

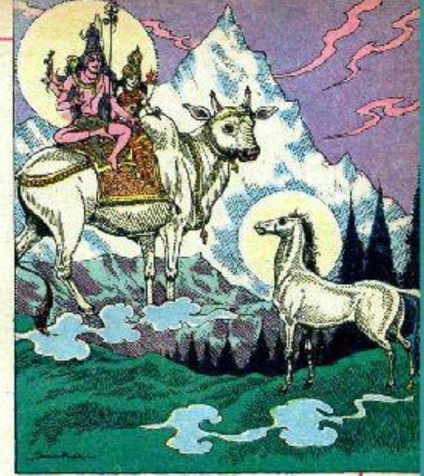
परंतु लक्ष्मी रेवंतच्या रूपलावण्यावर भाळली होती. म्हणून तिला पतीनें विचारलें ते ऐकूच आले नाही. विष्णूनें लक्ष्मीच्या मनाची ती स्थिती ओळखली आणि रागाने तिला शाप दिला—"तू अशी टक लावून कोणाकडे पहात आहेस? त्या घोड्याला पाहून तुझे मन त्याच्याकडे आकर्षिले गेले आहे. तू रति व रमा नावांनी ओळखली जाऊन चंचलचित्ता म्हणून तुझी अपकीर्ती होईल. भूलोकात एका घोडीच्या रूपे तू जन्म धारण कर."

तो शाप ऐकून लक्ष्मी भ्याली. ती रडू लागली आणि विष्णूचे पाय धरून त्याला म्हणाली—"तुम्ही इतक्या निर्दयपणे मला हा शाप दिलात. माझ्या या क्षणिक चंचल-पणाचा तुम्हांला इतका राग आला आणि माझ्यावरचे तुमचे स्वाभाविक प्रेम कायमचे नष्ट झाले का? तुमचे हृदय लोण्यासारखे मऊ आहे. तुम्ही कधी शाप दिला नाही. मग आज अचानक असे कां मन बदलले? तुमचा विरह मला सहन होणार नाही व मी तत्काळ प्राण त्याग करीन. कृपा करून शापमुक्तीचा उपाय करावा."

तेव्हां विष्णूचे मन विरघळून गेले. तो लक्ष्मीला म्हणाला—"तुझ्या पोटी माझ्या आकृतीचा पुत्र जन्मल्याबरोबर तुला शाप-मुक्ती प्राप्त होईल व तू माझ्याकडे परत येशील."

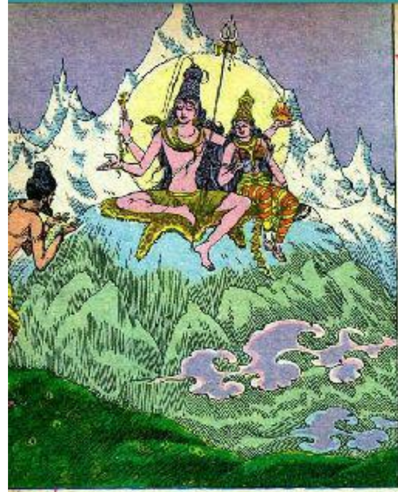
रेवंतने विष्णू रागावला असल्याचे तत्काळ ओळखले आणि विष्णूला प्रणाम करून विष्णूचा निरोप घेतला व आपल्या पित्याकडे परतला. त्याने पित्याला घडलेला वृत्तांत सांगितला. लक्ष्मीसुद्धा आपल्या पतीचा निरोप घेऊन सुवार्णाक्ष नामक स्थानी आली व शंकराचे स्मरण करून घोडीरूपे तपश्चर्या करू लागली.

तिच्या तपश्चर्येवर प्रसन्न होऊन शंकर आपल्या वृषभवाहनावर पार्वतीसह बसून

आपल्या गणांसह आला व म्हणाला—"माते, तू माझे स्मरण करून कां तपश्चर्या करीत आहेस? मागेल ते देणारा विष्णु तुझा पती. पतिव्रता नारीला पतीहून थोर दैवत नाही. शिवाय तुझा पती म्हणजे कोणी सामान्य पुरुष नाही?"

"महादेवा! तू म्हणतोस ते सर्व खरे आहे. परंतु दुर्दैवाने माझ्या पतीनेच मला शाप दिला आहे. त्या शापातून मुक्ती तुझ्या अनुग्रहानेच लाभेल. असा विचार करून मी तुझे स्मरण करून तपश्चर्या केली. मला माझ्या पतीनेच सांगितले की माझ्या पोटी एक पुत्र जन्मल्यावरच मला शापमुक्ती लाभेल. परंतु पुत्रप्राप्ती कशी

होईल, हे तू सांग. माझे पती तर वैकुंठ लोकात अहित. मी या जंगलात एकटी आहे. मला पुत्रप्राप्ती कशी होईल? माझ्या तपश्चर्येमुळे तू माझी इच्छा पूर्ण कर. तू आणि माझे पती यात अंतर काय? तुझे स्मरण केले तर त्यांचे स्मरण केल्यासारखेच तर आहे! म्हणून तू असा काही मार्ग काढ की माझे पती मला येऊन भेटतील." घोडीच्या रूपात असलेल्या लक्ष्मीने निवेदन केले.

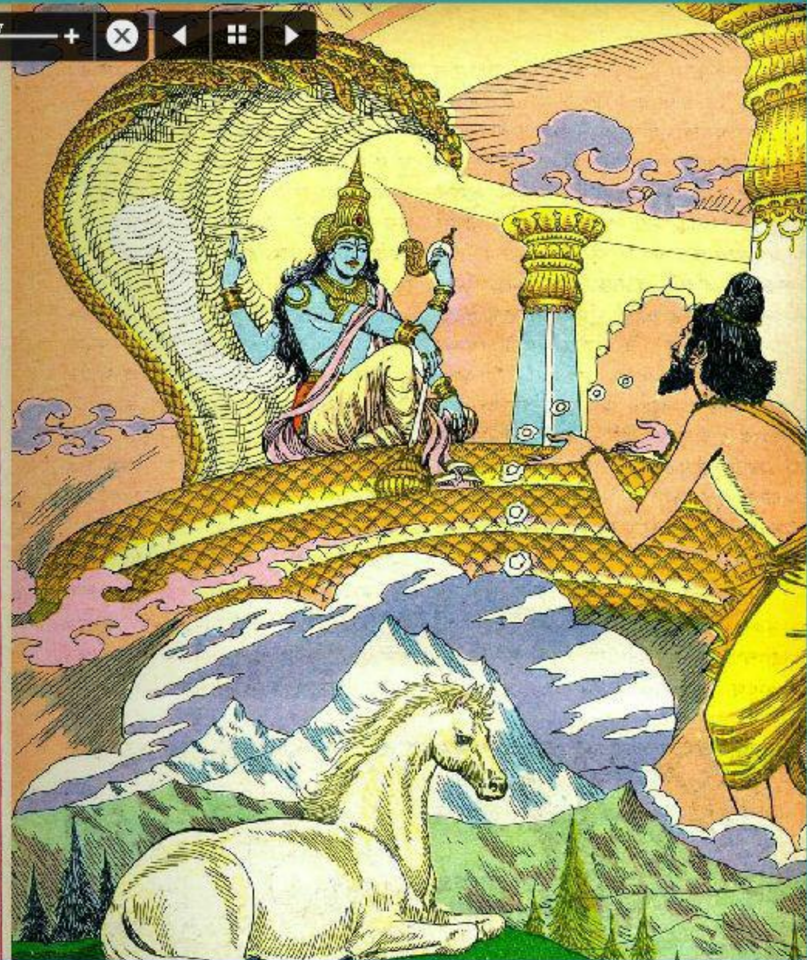
तेव्हा शंकर म्हणाला–"तू काळजी किंवा चिंता करण्याचे कारण नाही. तुझा पती अश्वरूपे तुझ्याकडे येईल. तुला एक मुलगा होईल. त्याचे राज्य त्रिलोकात स्थापन होईल. त्याचे नाव एकवीर होईल. त्याच्या

पासून हैहय वंशाचा प्रारंभ होईल. त्यानंतर तू व तुझे पती वैकुंठलोकी सुखासमाधानाने रहाल. तुला हे कष्ट सहन करावे लागत त्याचे मूळ कारण तू त्या पराशक्तीला ओळखून तिची आराधना केली नाहीस हे होय!" असे सांगून शंकराने कैलासलोकी प्रस्थान केले. तेथे पोचल्यावर चित्ररूप नामक आपल्या एका गणाला आज्ञा केली– "तू वैकुंठ लोकी जा आणि विष्णूला भेटून सांग की त्याने त्याच्या पत्नीचे दुःख दूर करावे. हेही सांग की मी हा जो निरोप पाठविला आहे, त्याच्या मुळाशी तुम्हां पतिपत्नींवरचे प्रेम व भक्ती आहे!"

शंकराच्या आज्ञेने चित्ररूप वैकुंठलोकी गेला. विष्णूचे द्वारपालक जयविजय यांना त्याने शंकराचा निरोप घेऊन आल्याचे कळवायला सांगितले.

जयने आत जाऊन विष्णूला सांगितले. म्हणाला–"भगवान् शंकराचा दूत चित्ररूप आला आहे. मी त्याला आत पाठवू का?" त्याने त्याला लगेच घेऊन यायला सांगितले.

चित्ररूपने आत प्रवेश करून विष्णूला प्रणाम केला व कुशलवार्ता सांगून म्हणाला– "प्रभो! महादेवाने आपणांला हा निरोप सांगायला आज्ञा केली आहे–'आपल्या पत्नी सौभाग्यवती लक्ष्मी घोडीच्या रूपे कालिंदी व तमसा नद्यांच्या संगमस्थानी ध्यानमग्न

होऊन वसल्या आहेत. लक्ष्मीची आराधना सर्वच देव करतात. तिच्या अनुग्रहाशिवाय कोणी मानव सुखी होणे शक्य नाही. अशी सौभाग्यवती दूर असतां आपणांला तरी तो विरह कसा सहन होतो? सामान्य गृहस्थ सुद्धा पत्नीशिवाय सुखी नसतो. म्हणून माझ्याखातर आपण लक्ष्मीला भेटून तिचे सांत्वन करावे. दक्षयज्ञसमयी जेव्हां मला पत्नीचा विरह सहन करावा लागला तेव्हां पत्नीवियोगाचे जे दु:ख असते त्याचा अनुभव मला आला. म्हणून कोणालाही पत्नीवियोग सहन करावा लागला तर त्याचे दु:ख मला होते. आपण पत्नीपासून फार दिवस दूर आहां. या अवधीत आपणांला काय सुख लाभले? म्हणून आपण वेळ न घालवितां घोड्याच्या रूपे पत्नीला जाऊन भेटावे."

तो निरोप कळल्यावर विष्णू अश्वरूप घेऊन लक्ष्मीकडे गेला. दोघांना एक मुलगा झाला. विष्णू लक्ष्मीला म्हणाला–"आतां आपण वैकुंठलोकी परतू या. आपण या मुलाला येथेच सोडून जाऊ या. तू घोडीचे रूप सोडून दे!"

"कोणी स्त्री तिच्या पोटी जन्मलेल्या मुलाचा असा त्याग करते का? या नदी काठावर या मुलाचे रक्षण कोण करणार?" असे लक्ष्मीदेवी म्हणतच होती, तेवढ्यात तिला दिव्यरूप प्राप्त झाले. तिला न्यायला विमानही आले.

लक्ष्मी आपल्या मुलाला पोटाशी धरून म्हणाली–"हा मुलगा तर सर्व तऱ्हेने तुमच्या सारखाच आहे! मी याला सोडून जाणार नाही. आपण तिघं जाऊ या."

"या शिशूच्या हस्ते एक कार्य सिद्ध व्हायचे आहे. ययातीला तुर्वसु नामक एक मुलगा आहे. तो पुत्रप्राप्तीसाठी तपश्चर्या करीत आहे. त्याने या मुलाला घेऊन त्याला वाढवावे. तुर्वसूकडे पोहोचेपर्यंत या मुलाला कोणत्याही प्रकारचा त्रास होणार नाही." असे लक्ष्मीच्या मनाचे समाधान करून देऊन तिला बरोबर घेऊन विष्णू वैकुंठलोकी निघून गेला.

शत्रुत्व

उमा व शांता शेजारीशेजारी रहात. दोघींत कित्येक दिवसांपासून दाट मैत्री होती. परंतु काहीतरी क्षुल्लक कारणावरून दोघींचे परस्परांशी वैर झाले व ते वाढतच गेले. त्यांची भांडणे त्या गल्लीभरच्या सर्व लोकांना एक करमणुकीची गोष्ट झाली. परंतु उमा व शांता दोघींच्या नवऱ्यांना ती गोष्ट अपमानाची वाटू लागली. बायकांच्या दररोजच्या भांडणामुळे मानखाली झालेली नवऱ्यांना कशी आवडेल?

आपल्या बायकांचे हे वैर मिटविण्यासाठी दोघा पतींनी एक युक्ती काढली. उमाच्या नवऱ्याने एक कुत्र्याचे पिल्लू आणून पाळले. शांताच्या पतीने एक मांजीचे पिल्लू आणून ते पाळले. दोन्ही पिल्लू वाढू लागली.

काही दिवस ती पिल्ले आपसात भांडत, बागडत खेळत व परस्परांवर गुरगुरत. लोकांना ती गंमत वाटे. पुढे त्या दोन्ही पिल्लांना एकाच ताटलीत खायला घालू लागले. दोघांचे परस्परांवरचे गुरगुरणे कमी होऊ लागले व पुढे कायमचे बंद झाले. दोन्ही पिल्ले खूप खेळत.

उमा व शांता दोघींनी लोक मोठमोठ्याने म्हणत ते ऐकले. "अहो, माणसांपेक्षा ही जनावरेच पुष्कळ बरी!"

दोघींनी कानाला खडा लावला व भांडायचे सोडून दिले.

अनाथ मुलगा

श्याम आपल्या आईचे मुळीच ऐकत नसे. तो उडाणटप्पूपणा करी. त्याच्या आईला त्याच्या खटयाळपणामुळे फार त्रास सोसावा लागे. मुलाचं कसं होईल याची काळजी वाटे त्याच्या आईला.

एकदां श्याम एका वडीलधाऱ्या व्यक्तीशी भांडला व तोंडाला आले ते बोलला. तो वृद्ध गृहस्थ श्यामला मारण्याच्या विचारात होता. नेमकी त्याच वेळी श्यामची आई आली. ती मध्ये पडली व मुलाला म्हणाली–"बाळा, तू थोरामोठ्यांच्या तोंडाला कां लागतोस?"

श्याम म्हणाला–"आई, ते गृहस्थ माझ्याशी नीट बोलले नाहीत व हिडीस फिडीस करू लागले. माझा अपमान केला."

"बाळा, आपण गरीब आहों. श्रीमंत लोक आपल्यासारख्यांना रागावले, त्यांनी निंदा केली, अपमान केला तरी तो सहन करावयाचा असतो" आई म्हणाली.

श्यामला तो सल्ला आवडला नाही. तो म्हणाला–"समज आई, आपण सहन केला नाही तर काय होईल?"

"पोटसुद्धा भरणार नाही, बाबा!" आई म्हणाली.

"मी जर थोरांमोठ्यांशी भांडलो तर तू सुद्धा मला जेवायला वाढणार नाहीस का?" श्यामने आईला विचारले.

आईने श्यामला पोटाशी धरले व पाणावलेल्या डोळ्यांनी त्याच्याकडे पहात म्हणाली–"बाळा, मी कां नाही रे खायला घालणार? परंतु मी किती काळ जिवंत राहीन? म्हणून मला काळजी वाटते आहे."

त्या दिवसापासून त्याने एका गुरुजींकडे विद्याभ्यासास जायला सुरवात केली. तरी कोणी त्याला विना कारण काही बरे वाईट बोलला तर तो विटेचे उत्तर दगडाने देई. त्याच्या दुर्दैवाने श्यामचे शिक्षण पुरे होण्यापूर्वीच त्याची आई वारली.

श्यामला त्याच्या गुरूने समजावून सांगितले–"बाळा रे, तू विद्याभ्यासात हुशार आहेस थोडा कष्ट सहन करून तू मेहनत केलीस तर तुझा विद्याभ्यास पुरा होईल. म्हणून तू ही दोन वर्षे वार लावून घेऊन कसा तरी विद्याभ्यास पुरा कर."

अशा तऱ्हेने श्यामने वार लावून घेतले आणि विद्याभ्यास चालू ठेवला. त्या घरांत श्यामला निरनिराळ्या प्रकारची कामे करावी लागत व लोकांची बोलणी ऐकावी लागत. काम नीट केले तरी ऐकावे लागे, चूक केले तरी ऐकावे लागे.

एका घरी श्यामला झाडांना पाणी घालायचे काम दिले. घरातली मंडळी म्हणायची–"अरे, ऐक, तरी जास्त पाणी घातले तर झाडे कुजून जाणार नाहीत का?" कमी पाणी घातले तर म्हणत–"अरे, एवढेसे पाणी घालून कसे चालेल? झाडे वाळून जातील की!"

अशा तऱ्हेने श्यामने कोणतेही काम केले तरी लोक त्यात दोषच काढीत. तरी श्याम सर्व सहन करी व तोंड उघडून कधी उलट बोलत नसे. हळूहळू त्याच्या सहनशक्तीबद्दल सर्व गावातील लोकांच्या तोंडी वाखाणणीच ऐकू येऊ लागली.

त्याच गावात एक सधन शेतकरी होता. त्याचा रामू नावाचा मुलगा होता. तो

वयाने श्यामच्या एवढाच होता. कोणाचे दरडावणे किंवा डोळे वटारून पाहणे देखील त्याला आवडत नसे. तो फटकळपणे उत्तर देऊन मोकळा होई.

एकदा रामूची आई त्याच्या उर्मटपणा-बद्दल रागावून त्याला म्हणाली–"बाळा, तू श्यामला पहा जरा. त्याच्याजवळ शीक, दुसऱ्यांबरोबर कसे बोलायचं आणि वागायचं ते. तो किती मेहनत करून अभ्यास करतो?"

त्या गोष्टीचा खरेपणा कळावा म्हणून रामू श्याम काय करतो याच्यावर लक्ष ठेवू लागला. एका घरी श्यामने रडत असलेल्या मुलीला उचलून घेतले नाही. म्हणून त्या घरचे लोक त्याला रागावले. दुसऱ्या घरच्या रडणाऱ्या मुलीला त्याने उचलून घेतले तेव्हां त्या घरची मंडळी म्हणाली–"कशाला रे सारखा सारखा घेऊन तिला घ्यायची संवय लावतोस?" अशा तऱ्हेने प्रत्येक घरी त्याला बोलणी ऐकून घ्यावी लागत व तो प्रत्युत्तर देत नसे.

एकदा रामूने श्यामला विचारले– "श्याम, तुझ्या या सहनशीलतेसमोर हात टेकले, बाबा! तू हा सर्व अपमान सहन कसा करतोस?"

"लोक रागावतात त्याला कोण काय करणार? त्यांचं हृदय कसं लोण्याहून मऊ आहे. ते मला पोटभर जेवायला नाही का घालीत? त्यांचे माझ्यावर प्रेम आहे!" श्याम म्हणाला.

"दोन घास गिळायला मिळतात म्हणून त्यांच्या शिव्या कां खायच्या?" रामूने विचारले.

"माझी आई जिवंत होती तोपर्यंत मलासुद्धा असल्या गोष्टी खपत नसत." श्याम म्हणाला. तेव्हां रामूला अर्थबोध झाला. आईचा त्याला आधार होता. परंतु तो आधार सुटल्यानंतर अनाथ झाल्यावर सहनशक्ती नसेल तर तो कोणाकडे धावणार?

त्या दिवसापासून रामू आईने सांगितल्या-प्रमाणे सहनशक्ती दाखवून वागू लागला.

विलक्षण संवय

गुणवंतराव फक्त चिक्कूच नव्हते, थोडे दुष्ट व मानव द्वेषी सुद्धा होते. म्हणून त्यांच्यामुळे कोणाचे नुकसान होई तर त्याबद्दल त्यांना वाईट वाटण्या ऐवजी आनंद होई.

मध्य रात्री दोन तीनदां तरी त्यांची झोप मोडे. तिजोरी उघडून आत ठेवलेला ऐवज व पैसे यथास्थानी आहेत की नाहीत लक्षपूर्वक पाहून घेत आणि दार इतके मोठ्याने बंद करीत की त्याचा आवाज ऐकून शेजारपाजारच्या लोकांच्या झोपा मोडत.

शेजाऱ्यांनी तक्रार केली की तुमच्या मुळे रात्रभर झोप लागली नाही तर ते मनातल्या मनात गुदगल्यासारखे हसत व म्हणत–"अहो, मी तरी काय करू? तिजोरीचे दार घट्ट बसलं होतं, म्हणून एवढा आवाज झाला."

गुणवंतरावांच्या शेजारी एक नातेवाईक आला. तो रात्रभर जागा होता. त्याने गुणवंतरावांच्या विषयी सर्व शांतपणे ऐकून घेतले व दुसऱ्या दिवशी गुणवंतरावांना म्हणाला– "अहो, तुम्ही आपल्या शेजाऱ्यांवर खरोखर उपकारच करतां आहां. तुम्ही रात्री ती खटखट करतां त्यामुळे शेजारपाजारच्या लोकांच्या घरी चोरांची भीती उरली नाही."

तेवढे पुरले गुणवंतरावांना. शेजाऱ्यांवर उपकार होतो म्हणून मध्यरात्रीच्यावेळी तिजोरी उघडण्याचे त्यांनी बंदच केले.

